

Politisk og teknisk-videnskabelig efterretningsvirksomhed 1963-1978

46 · Efterretningsaktiviteten

Til trods for afspænding og dialog foregik der i détente-perioden stadig en omfattende efterretningsvirksomhed fra Warszawapagtlandenes side. Omfanget af denne aktivitet blev klart demonstreret, da Storbritannien i 1971 udviste 105 sovjetiske diplomater. Også de øvrige østlande tiltrak sig negativ opmærksomhed. I Vesttyskland måtte forbundskansler Willy Brandt opgive sit embede som følge af en spionagesag, og vesttyskerne advarede de allierede om spionagefaren fra det tidligere DDR.

Kommunisterne, der i den foregående periode var blevet opfattet som et særligt problem, optog fortsat de vestlige tjenester. De mente, at kommunisterne trods vigende tilslutning indtog uforholdsmæssigt stærke positioner. Partierne blev fremdeles anset for at være loyale propagandainstrumenter for de socialistiske lande. Uroen på den europæiske venstrefløj og den voksende aktivisme og systemkritik i forbindelse med studenteroprøret og Vietnamkrigen var fænomener, som de vestlige landes efterretningsvæsner drøftede. De var opmærksomme på, at det ikke drejede sig om den klassiske sovjet-kommunisme, men at den i vidt omfang var båret frem af grupper som trotskister, maoister, anarkister m.fl. Dog frygtede man, at den revolutionære grøde kunne skabe et miljø, hvor de østlige tjenester fik lettere ved at hverve nye agenter, særligt perspektivagenter, i den socialistisk orienterede ungdom.

PET i 1960'erne og 1970'erne

PET's virksomhed ændrede sig tilsyneladende i 1960'erne og 1970'erne. Hvor organisationen i perioden 1945-1962 overvejende synes at have overvåget DKP og i mindre grad fokuseret på spionage, rettede den nu i stigende grad blikket mod udenlandske efterretningstjenesters virke i Danmark.¹ Den ændrede vægtning i PET's arbejde betyder, at det er lettere at følge organisationens vurderinger af de østlige tjenesters virke i Danmark i afspændingsårene

¹ En lignende udvikling fandt sted i Norge.

mellem 1963 og 1979 end i den foregående periode.² Samtidig indebærer ændringen, at PET's rapporter er så forskellige, at det på dette grundlag er vanskeligt at foretage en sammenligning af den østlige efterretningsvirksomhed i de to perioder.³ Forsvarets Efterretningstjeneste (FE) begyndte i 1960'erne at inddrage sager af kontraefterretningsmæssig interesse i sine periodiske rapporter. En række sager blev beskrevet i både PET's og FE's rapporter, men på forskellig måde. PET's kilder er ofte rige på detaljer, men uden dyberegående analyse. Det er således svært at se ændringer fra „normalbilledet“ ud fra eksempelvis de periodiske rapporter om de sovjetiske efterretningstjenesters aktiviteter. FE's materiale indeholder derimod analyser af konkrete sager og referencer til sammenlignelige udenlandske tilfælde. Det er mindre detaljerigt, men rummer ofte de vurderinger og analyser, som ikke findes i PET's rapporter. Dermed supplerer de to typer materiale hinanden. Begge tjenester har i visse tilfælde berørt de samme sager i deres rapporter. Man kan derfor undertiden se den samme sag beskrevet på forskellige niveauer og fra forskellige vinkler. Der er ikke fundet åbenlyse meningsforskelle i de to tjenesters vurderinger.⁴ Dette kan naturligvis være et resultat af, at efterretningstjenesterne har afstemt deres vurderinger, inden de har færdiggjort deres rapporter og videregivet dem til de respektive ministre og ministerier.

Dette kapitel beskriver de danske efterretningstjenesters syn på de østlige efterretningsaktiviteter i Danmark i årene mellem 1963 og 1979. Tjenesternes *samtidige* vurderinger vil løbende blive sammenlignet med den viden, som litteraturen og udenlandsk kildemateriale giver.

De danske tjenester havde kun begrænsede muligheder for at få fuldt indblik i de østeuropæiske efterretningsorganers arbejde i Danmark. „Deres efterretningsindsats overstiger i omfang forholdsmæssigt, hvad der findes i de fleste demokratiske lande, og deres funktion og beføjelser rækker langt videre end de vestlige tjenesters – både i relation til egne statsborgere og til andre landes statsborgere,“ bemærkede FE om de østlige efterretningstjenester.⁵

PET's modspil til de østlige tjenester

Kontraefterretningsarbejdet var én af PET's vigtigste opgaver. Man opererede med særlige hold, der havde ansvaret for at overvåge og kontrollere de øst-

² At vi kan følge de østlige efterretningsaktiviteter på tættere hold, betyder ikke nødvendigvis, at de nu var mere aktive end i 1950'erne. Muligvis afspejler PET's rapporter blot organisationens forandrede virksomhed.

³ Til dette kan nævnes, at østtyske efterretningsaktiviteter kun har sat sig begrænsede spor i PET's arkiv i modsætning til aktiviteter udført af sovjetiske og polske efterretningstjenester.

⁴ I et enkelt tilfælde havde de to tjenester forskellige vurderinger. Det drejede sig om tilstedeværelsen af den østtyske militære efterretningstjeneste, som FE ikke mente opererede i Danmark, mens PET anså det for sandsynligt, at den var til stede i Danmark.

⁵ „Fokus på polsk efterretnings- og sikkerhedstjeneste“, Fokus nr. 8/76, s. 22, FE's arkiv, 1167/76.

europæiske efterretningstjenester. De såkaldte russerhold og polakhold bestod af politifolk og kontorpersonale, der dog talmæssigt var de østeuropæiske efterretningstjenester underlegne. Mens den sovjetiske repræsentation skønnedes at have 30-40 efterretningsofficerer tilknyttet, bestod PET's russerhold i 1960'erne og 70'erne af 10-12 politi- og kontorfolk. De to grupper, som fokuserede på henholdsvis Polen og DDR, havde hver især 4-5 mand tilknyttet, mens en lille afdeling fulgte de ungarske, rumænske, bulgarske og tjekkoslovakiske efterretningstjenester i Danmark.⁶ Disse grupper og afdelinger blev med jævne mellemrum omstruktureret med hensyn til såvel arbejdsområder som antallet af tilknyttede politifolk. I første halvdel af 1980'erne havde man tilsyneladende bevaret russerholdet og slået de øvrige afdelinger sammen i en satellit-sektion.⁷ Satellit-sektionen kan meget vel have haft undersektioner, som var specialiserede i håndteringen af de forskellige østlandes tjenester.

Gennem sit arbejde konstaterede PET, at de østlige efterretningstjenester i næsten tre årtier gjorde brug af bestemte og klart definerede fremgangsmåder i deres kontakter til danskere. Under efterforskningen af flere sager, som blandt andet førte til udvisning af i alt syv sovjetiske efterretningsofficerer fra henholdsvis GRU og KGB, gjorde PET sig i midten af 1970'erne „mange erfaringer om de sovjetiske efterretningsfolks konspirative adfærd“. Man havde i en årrække vidst, at KGB-residenturet i København aflyttede den danske radiokontakt i forbindelse med overvågningen af sovjetiske efterretningsofficerer og deres aktiviteter.⁸ KGB's aflytning af PET's radiokommunikation er siden blevet bekræftet af flere KGB-officerer.⁹ Disse aflytninger gav formentlig KGB en vigtig indsigt i PET's kontraefterretningsmæssige arbejde. Udvisningssagerne gav PET ny viden om de sovjetiske tjenesters arbejdsmetoder, og man havde bemærket ændringer i den sovjetiske metodik. Når et møde med en samtalepartner skulle afholdes på en restauration, blev der bestilt bord i samtalepartnerens navn, hvorved efterretningsofficererne slørede deres egen tilstedeværelse.¹⁰

PET's undersøgelser viste, at de sovjetiske efterretningsofficerer tilrettede deres arbejde således, at de opererede uden for normale arbejdstid, på de tidspunkter, hvor PET måtte formodes at have mindst mulighed for at opdage dem. Det søgte PET's russerhold at indrette overvågningen af de sovjetiske efterretningsofficerer efter.¹¹

⁶ *Jyllandsposten*, 18. oktober 1998.

⁷ Det er disse to sektioner, Sovjet-sektionen og satellit-sektionen, som afgiver rapporter.

⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143.

⁹ Boris Grigorjev, *Skandinavija s tjernogo khoda. Sapiski rasvedtjiki: S serjosnogo do kurjosnogo*, [Skandinavien ad bagindgangen. En efterretningsofficers beretning: Fra seriøst til kuriøst], 2002, s. 194. Oleg Gordievsky, *Next Stop Execution*, 1995, s. 162-63.

¹⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143.

¹¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143.

I midten af 1970'erne fik PET en vigtig triumf i bekæmpelsen af de sovjetiske efterretningsaktiviteter i Danmark. Under sit ophold ved KGB-residenturet i København blev den sovjetiske efterretningsofficer Oleg Gordijevskij hvervet af den britiske efterretningstjeneste. Dette skete på baggrund af et vist forarbejde fra dansk side. Hvervningen fandt formentlig sted i 1974. I sin tid som agent videregav Gordijevskij en række interne KGB-dokumenter. Derudover kunne han i kraft af sin position som ledende officer på KGB's politiske linje i København også berette om KGB's danske kontakter og deres anvendelse i indhentnings- og påvirkningsoperationer inden for det politiske område. Derved gjorde Oleg Gordijevskij det muligt for den britiske og danske efterretningstjeneste i slutningen af 1970'erne at få et enestående indblik i planerne for KGB's arbejde i blandt andet Danmark samt i de bagvedliggende overvejelser og hensigter. Flere af disse dokumenter er i dag offentliggjort i uddrag eller i deres helhed.¹² Ganske vist stammer dokumenterne hovedsagelig fra 1977-78 og kan derfor kun i begrænset omfang bruges til at vurdere KGB's aktiviteter under hele afspændingsperioden, men KGB-residenten i København var et typisk eksempel på, hvordan KGB arbejdede og udførte sine operationer i de vestlige lande.¹³

Afspænding mellem efterretningstjenesterne?

Perioden 1963-1979 var kendetegnet af afspænding og forsøg på politisk tilnærmelse mellem de to blokke, men de danske efterretningstjenester vurderede, at afspændingsperiodens politiske bestræbelser ikke havde medført en reduktion i de østlige efterretningstjenesters arbejdsindsats.¹⁴ De fortsatte deres arbejde og øgede deres tilstedeværelse i Danmark. Som det fremgår nedenfor, vurderede FE, at afspænding var central for begge supermagter, men at Sovjetunionen ikke af den grund havde opgivet at virkeliggøre sine globale ambitioner. Allerede i midten af 1960'erne bemærkede man fra

¹² Oleg Gordijevskij har udgivet flere af disse dokumenter sammen med den britiske historiker Christopher Andrew i bøgerne *Comrade Kryuchkov's Instructions – Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975-1985*, 1993, *Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975-1985*, 2. udg., 1993 og *More Instructions from the Centre – Top Secret Files on KGB Global Operations 1975-1985*, 1992.

¹³ Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*. Bogen indeholder et afsnit omhandlende KGB's tilstedeværelse og arbejde i Danmark i 1970'erne og baserer sig på en række KGB-dokumenter. Dokumenterne er formentlig identiske med de dokumenter, som vestlige efterretningstjenester fik indsiget i via Oleg Gordijevskijs rolle som dobbeltagent i årene frem til 1985.

¹⁴ Det østtyske Ministerium for Statssikkerhed havde i 1970'erne en stigning i antallet af ansatte. En mulig forklaring er, at man i denne periode intensiverede arbejdet med at analysere sig frem til, hvilke konsekvenser détente-politikken og den øgede kontakt med Vesttyskland ville få. M. E. Sarotte, „Spying Not Only On Strangers: Documenting Stasi Involvement In Cold War German-German Negotiations“ i Lori Lyn Bogles, *The Cold War*, vol. 4: Cold War Espionage and Spying, 2001, s. 73.

dansk side, at der fra udlandet var talrige eksempler på, at de østeuropæiske efterretningstjenester var engageret i såkaldt „nedbrydende virksomhed“. Den „nedbrydende virksomhed“ var de aktiviteter, som med eller uden de østlige efterretningstjenesters tilskyndelse havde til formål at destabilisere og skabe uro i de vestlige samfund, og som dermed var en del af „kampen om sjælene“.

De østtyske efterretningstjenester brugte efter vestlige vurderinger alene i Vesttyskland et tocifret millionbeløb på den nedbrydende virksomhed.¹⁵ På grund af erfaringerne fra Vesttyskland lød vurderingen fra FE, at de østlige paroler om afspænding og fredelig sameksistens ingen betydning havde på det efterretningsmæssige område, men at den nedbrydende virksomhed derimod ville tage til i de kommende år.¹⁶ Det overordnede mål med de kommunistiske landes aktivitet på dette område var ikke afspænding, men en langsom nedbrydning af de vestlige landes sammenhold og forsvarsvilje, mente man fra dansk side. I midten af 1960'erne advarede FE om, at den nedbrydende virksomhed i Danmark var styret af fjendtlige efterretningstjenester, men bemærkede samtidig, at det var meget vanskeligt at skelne mellem den af fremmede tjenester styrede virksomhed og den nedbrydende virksomhed, der udførtes af personer, „som af idealisme, naivitet eller frygt handler ud fra en overbevisning, som tilfældigvis falder sammen med de kommunistiske landes ønsker“.¹⁷ Nogle år senere konstateredes det, at de østlige efterretningstjenester stadig var yderst aktive, og det pegede på en entydig konklusion: „Der synes ikke på nuværende tidspunkt at være tegn på, at afspændingsbestrebelse eller Øst-Vest-dialogen har haft nogen virkning på efterretningsaktiviteten i nedadgående retning.“¹⁸

Til trods for forhandlingerne mellem Øst og Vest var billedet i slutningen af 1970'erne uændret. Såvel danske som udenlandske analyser pegede på, at særligt afspændingsperioden, som opstod i kølvandet på SALT-aftalerne og CSCE-konferencen, havde forbedret de østeuropæiske efterretningstjenesters muligheder for at operere i Vesten.¹⁹ I en rapport om de østlige efterretningstjenesters udnyttelse af afspændingen blev det konkluderet, at den konstante stigning i antallet af kontakter mellem østblokken og NATO-landene, som af-

¹⁵ FE's arkiv, Halvårsoversigt nr. 1/1964, Oktober 1963 – april 1964, s. 35.

¹⁶ FE's arkiv, Halvårsoversigt nr. 1/1965, 1. oktober 1964 – 31. marts 1965, s. 87. Senere slog FE fast, at den danske befolkning igennem nogle år var blevet „udsat for bevidste psykologiske og politiske påvirkninger under forskellige slogans som „fredelig sameksistens“, „antimilitarisme“, „nedrustning“, „Danmark ud af NATO i 1969“, „nedsættelse af tjenestetiden“ o.s.v.“ FE's arkiv, Halvårsoversigt nr. 1/1966, s. 110.

¹⁷ FE's arkiv, Halvårsoversigt nr. 1/1966, s. 110.

¹⁸ FE's arkiv, SikNyt 1971 (dateret april 1972), s. 6. Om denne vurdering også gjaldt vestlige aktiviteter, vides ikke.

¹⁹ FE's arkiv, SikNyt januar 1977, s. 18. Vurderingen stammer fra de norske sikkerhedsmyndigheder. Særligt det teknisk-videnskabelige område blev fremhævet. På hvilken måde de østlige tjenester havde fået forbedrede arbejdsforhold i Vesten, oplyses ikke.

spændingen havde ført med sig, blev udnyttet af de østeuropæiske „efterretningstjenester for at øge deres angreb på NATO-lande.“²⁰ Netop afspændingen og de øgede kontakter mellem Øst og Vest var blevet brugt som argument for de konstante udvidelser af de østeuropæiske repræsentationer i flere NATO-lande op gennem 1970'erne.²¹ Også antallet af østlige diplomater og funktionærer, som udførte efterretningsvirksomhed, var i stigning, ligesom firmaer og virksomheder ejet af de østeuropæiske lande blev anvendt til økonomisk og industriel spionage.²² Det stigende antal kontakter besværliggjorde de vestlige kontraefterretningstjenesters muligheder for at føre kontrol med de østlige efterretningstjenesters aktiviteter, idet man antog, at der blandt turister og besøgende fra de østeuropæiske lande var en stor gruppe personer, som enten havde fået tildelt opgaver af de østlige efterretningstjenester, eller som var direkte tilknyttet disse tjenester.²³

Tilstedeværelsen af østlige tjenester

Som anført i kapitel 19 var det navnlig de sovjetiske, polske og østtyske tjenester, der var aktive i Danmark. Med hensyn til udviklingen i de sovjetiske aktiviteter konstaterede Politiets Efterretningstjeneste, at de – nu som tidligere – overvejende udsprang fra ambassaden. Derfor var det i første omgang opgaven at afklare, hvornår ambassaden udførte almindelig diplomatisk aktivitet, og hvornår og i hvilke situationer den fungerede som hjemsted for efterretningstjenesterne.

I årene mellem 1963 og 1979 bemærkede PET en konstant udvidelse af den sovjetiske repræsentation i Danmark, og samtidig vurderedes det, at antallet af efterretningsofficerer i dækstillinger fulgte denne udvikling.²⁴ Parallelt hermed var det dog opfattelsen, at antallet af identificerede GRU- og KGB-officerer udgjorde en faldende andel af det samlede antal ansatte ved repræsentationen. Dette indtryk kunne skyldes to ting: Enten havde man fra sovjetisk side virkelig begrænset antallet af efterretningsofficerer i Danmark, eller også var det ikke lykkedes PET at identificere samtlige officerer.²⁵ Med dette forbehold var det dog PET's egen vurdering, at efterretningsofficererne igennem perioden udgjorde ca. 25-40% af de ansatte på ambassaden og hen ved 60-80% af repræsentationens diplomater. Efterretningstjenesternes mange offi-

²⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 195.

²¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 195.

²² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 195.

²³ De østlige repræsentationer voksede gennem 1960'erne og 1970'erne og øgede derfor også de vestlige tjenesters arbejdsmængde med hensyn til kontrol og overvågning af repræsentationernes ansatte.

²⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 95, 99, 100 og 102.

²⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 105.

cerer og deres faktiske virke i Danmark er siden hen blevet bekræftet af tidligere KGB-officerer, som har arbejdet på den sovjetiske ambassade i København.²⁶ Hertil kom de diplomater og ansatte ved repræsentationerne, som ikke var tilknyttet efterretningstjenesterne, men som alligevel udførte opgaver for tjenesterne.

Ifølge en opgørelse fra december 1972 havde de kommunistiske lande tre til fire gange flere diplomater, funktionærer og øvrige ansatte ved deres repræsentationer i NATO-landene end omvendt. Af de 6.673 østlige embedsmænd og funktionærer, som opholdt sig i NATO-landene, var 1.797 efterretningsofficerer i dækstillinger, hvilket svarer til ca. 27%. Dette tal svarede nogenlunde til de tal, PET kom frem til i sin løbende undersøgelse af bl.a. de sovjetiske og polske repræsentationer, selv om tallet for den sovjetiske ofte var højere, mens det var lavere for flere af de øvrige østlige repræsentationer. Af de 996 sovjetiske diplomater, som befandt sig i NATO-lande, var 452 identificeret som efterretningsofficerer, altså 45%.²⁷

Den fortsatte udvidelse af den sovjetiske repræsentation i Danmark sandsynliggør, at de sovjetiske tjenester anvendte samme strategi over for PET, som de benyttede over for MI5 i Storbritannien.²⁸ Her havde Moskva sendt så mange diplomater og efterretningsofficerer til London, at antallet af nyankomne officerer oversteg de britiske tjenesters muligheder for kontrol og overvågning. På grund af den stadige strøm af sovjetiske officerer var PET ofte sat i en lignende situation. Uanset hvordan PET fik undersøgt de nyankomne – med eller uden hjælp fra samarbejdende tjenester – var det normalt, at en hjemsendt KGB-officer blev afløst af en ny KGB-officer. Ikke alle sovjetiske diplomater fik dog lov til at rejse ind i landet. Enkelte blev nægtet visum og indrejse, fordi de allerede i udlandet havde gjort sig bemærket i forbindelse med ulovlig efterretningsvirksomhed.²⁹ Om de sovjetiske tjenesters interesser var det PET's samtidige vurdering, at de navnlig rettede sig mod politiske og teknisk-videnskabelige forhold, mens indhentning af militære efterretninger fyldte mindre. KGB-folkene gjorde i deres arbejde særligt brug af samtaler med politikere, journalister, embedsmænd og folk fra forsvaret (jf. nedenfor).

²⁶ En interessant beskrivelse af KGB's arbejde i Danmark er KGB-officeren Boris Grigorjovs erindringer, som vil blive omtalt mere udførligt nedenfor. Grigorjev, *Skandinavija s tjernogo khoda*. Se også Gordievsky, *Next Stop Execution*, s. 152. Ifølge Gordijevskij var 14 ud af 20 diplomatstillinger på ambassaden i København besat af officerer fra KGB og GRU. Den tidligere KGB-resident i København, Mikhail Ljubimov, har i sine erindringer bekræftet, at de „ægte“ diplomater udgjorde et mindretal i forhold til KGB- og GRU-officererne. Se Helen Womack (red.), *Under Cover Lives – Soviet Spies in the Cities of the World*, 1998, s. 185.

²⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 195.

²⁸ Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive – The KGB in Europe and The West*, 1999, s. 500 og 543.

²⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 100 og 102.

Planer for KGB's arbejde i Danmark

Gordijevskijs overdragelse af hemmelige KGB-dokumenter har formentlig gjort PET i stand til at følge KGB's arbejde inden for den politiske linje i Danmark.³⁰ Det må formodes, at PET har kendt til en plan, som KGB-residenten i København, Mikhail Ljubimov, i 1976 udarbejdede til KGB-centeret i Moskva, og hvori han fremlagde linjerne for KGB's arbejde i Danmark sidst i 1970'erne. Ljubimov understregede i planen, at KGB's forsøg på at penetrere det danske statsministerium og udenrigsministerium fortsat var en af residents hovedopgaver.³¹ Det intensive arbejde rettet mod de to ministerier skulle blandt andet styrkes gennem diverse kontakter inden for disse.³² Et af de vigtige mål var at finde ud af, hvordan nyansat personale i afdelingen for kryptering blev undersøgt og godkendt. Sådanne oplysninger skulle med stor sandsynlighed anvendes til hvervningsforsøg eller placering af agenter.³³ Denne viden skulle KGB skaffe sig via sine formelle kontakter i de to ministerier og ad den vej fik russerne også informationer om ministeriernes opbygning og retningslinjer samt forholdsregler vedrørende ansættelser.³⁴ Her ses således et eksempel på, hvordan KGB benyttede i øvrigt helt legale forbindelser mellem KGB-officerer i dækstillinger og danske embedsmænd.

I en senere plan for KGB's arbejde i 1978 hed det blandt andet, at man havde i sinde at øge effektiviteten af kanalen, igennem hvilken man måske kunne øve indflydelse på den danske statsminister.³⁵ Residenturet havde –

³⁰ Det må formodes, at PET allerede i samtiden kendte til de dokumenter, som Oleg Gordijevskij år senere udgav i diverse bøger.

³¹ Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*, s. 25. Rapporten er dateret den 13. oktober 1976 og fokuserer mest på udenrigsministeriet. KGB's fokus på udenrigsministeriet og statsministeriet kan enten antyde, at man endnu ikke har haft den ønskede succes med en sådan penetrering, eller også kan det tolkes således, at det målrettede arbejde med disse to ministerier havde været så udbytterigt, at det skulle fortsættes.

³² Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*, s. 26. „To use the Residency's confidential contacts and operational contacts...“ Det oprindelige sovjetiske dokument indeholdt ifølge Gordijevskij navnene på de omtalte kontakter og efterretningsofficerer. KGB-residenten foreslog, at man i udenrigsministeriet fokuserede på de tre sektioner i den politiske afdeling, den politisk-økonomiske afdeling, den administrative afdeling, som havde at gøre med kommunikation og kryptering, samt afdelingen, som havde ansvaret for de økonomiske forbindelser til de østeuropæiske lande.

³³ Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*, s. 27. Mikhail Ljubimov foreslog, at KGB rettede en del af indsatsen mod den del af udenrigsministeriets personale som havde med kryptering at gøre. Man skulle derfor indhente informationer om oplæring og træning af udenrigsministeriets tekniske personale, ligesom det måtte have KGB's interesse at finde ud af, hvorfra udenrigsministeriets personale hovedsageligt blev rekrutteret. Med den indhentede viden som ballast foreslog Ljubimov, at man blandt udenrigsministeriets tekniske personale fandt et egnet emne med henblik på en senere hvervning.

³⁴ Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*, s. 27.

³⁵ Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*, s. 31. „We aim to increase the efficiency of the channel through which influence may be exerted on the Prime Minister...“

eller ønskede at lade hovedcenteret i Moskva tro at det havde – kontakt til enten en højtstående embedsmand eller en politiker, til hvem man havde så godt et forhold, at denne var villig til at viderebringe de sovjetiske synspunkter til og måske søge at påvirke den danske statsminister Anker Jørgensen. Desuden viser KGB-planerne, at residenturet havde kontakter i en række ministerier, i det politiske liv og i den danske medieverden. Dette billede bekræftede PET's samtidige opklarende undersøgelser. Et problem ved KGB-materialet er, at det overvejende drejer sig om planer og derfor kun i begrænset omfang er anvendeligt som kilde til at beskrive, hvad KGB faktisk foretog sig i Danmark i slutningen af 1970'erne. Planerne var en form for hensigtserklæringer, men de satte alligevel PET i stand til at følge KGB's politiske arbejde i Danmark på en måde, der må betegnes som meget ønskværdig for enhver kontraefterretningstjeneste.

Kontakten til journalister, embedsmænd, politikere og officerer

Det var ikke altid let at skelne de konspirative aktiviteter fra normale diplomatiske kontakter mellem de østlige ambassader og deres danske forbindelser, og der forekom formentlig også glidende overgange. Samtalepartnere blev overordnet anvendt af de østlige tjenester til to formål (der mindede en del om de „rene diplomaters“ opgaver):

- 1) Indhentning af oplysninger
- 2) Påvirkning af holdninger og synspunkter.³⁶

Alle politiske kontakter var af interesse for de østlige efterretningstjenester.³⁷ Dertil kom samtaler med journalister, embedsmænd og i visse tilfælde også med folk fra forsvaret. For danske embedsmænd i centraladministrationen

---

³⁶ Der var naturligvis ingen garanti for, at de oplysninger, som de sovjetiske efterretningsofficerer modtog, var korrekte, eller at de ønskede budskaber rent faktisk blev bragt videre. I 1974 fik KGB-residenturerne ordre om at fokusere mere på åbne kontakter frem for det krævende arbejde med hemmelige agenter. KGB-officererne skulle nu til at udvide netværket af åbne kontakter, og disse kontakter skulle bestå af personer i de respektive lande, som var villige til at tale åbent om „officielle hemmeligheder“. For Danmarks vedkommende afspejler dette sig i kilderne, og måske var der i Danmark et særligt behov for en øget indsats for at skabe sådanne kontakter. Meget tyder på, at de østeuropæiske efterretningstjenester aldrig formåede at hverve en højtplaceret dansk agent i politiske eller militære kredse. Christopher Andrew & Oleg Gordievsky, *KGB – dets agenter og hemmelige virke*, 1990, s. 561.

³⁷ Sådanne kontakter kunne i yderste konsekvens udvikle sig og medføre en decideret hvervning af en politiker eller partimedarbejder, hvorfor kontakter ud over den almindelige informationsindhentning var så vigtige for de østlige efterretningstjenester.

var kontakten til udenlandske diplomater en naturlig del af arbejdet.³⁸ Det samme gjaldt i udstrakt grad for politikerne på Christiansborg.³⁹ For journalisters vedkommende kunne samtaler med østlige diplomater være et redskab til at indhente oplysninger til almindelig nyhedsdækning, men de kunne fra diplomaternes side bruges til forsøg på at „plante“ historier i den danske presse, historier hvormed man kunne håbe at påvirke holdningen i offentligheden.⁴⁰ For både embedsmænd og politikere gjaldt, at også de forsøgte anvendt af de østlige efterretningstjenester til indhentning af efterretninger og forsøg på påvirkning.

Langt fra alle har været klar over, at det var efterretningsofficerer og ikke diplomater i klassisk forstand, de havde samtaler med. I enkelte tilfælde udviklede kontakterne sig til forbindelser af mere privat og venskabelig karakter.⁴¹ Det, som enkelte embedsmænd, politikere, journalister, officerer og andre kan have opfattet som et venskabeligt forhold til en sovjetisk embedsmand stationeret i Danmark, var som regel et professionelt og nøje tilrettelagt forsøg fra sovjetisk side på at bearbejde, kultivere og motivere den danske samtalepartner og derved gøre ham eller hende mere modtagelig for et senere hvervningsforsøg og tilbøjelig til at videregive de ønskede informationer.

De østlige efterretningsofficerer udviste ifølge PET's rapporter stor interesse for samtaler med journalister. De var anvendelige for russerne af to årsager: For det første havde journalisterne en bred kontaktflade, der gav dem mange informationer om politik og enkeltpersoner; det var selvsagt viden, som også KGB kunne have glæde af. For det andet kunne russerne forsøge at bruge journalisterne til at sprede informationer, der støttede Sovjetunionens politik. Disse aktiviteter gik meget bredt under betegnelsen aktive foranstalt-

³⁸ Det gælder således, at danske embedsmænd også var i kontakt med tyske myndigheder forud for besættelsen i 1940. Dette var frem for noget andet et forsøg på at skærme Danmark mod den tyske fare. Matias Seidelin, *Mellem tilpasning og aktiv modreaktion. Dansk kultur, turist og propagandapolitik i Tyskland 1933-1940*, 1999. Se også Henning Gottlieb, *I Kronens Tjeneste – politiske erindringer*, 2001. Henning Gottlieb vier et helt kapitel til beskrivelse af sin mangeårige kontakt til skiftende sovjetiske efterretningsofficerer.

³⁹ Fra slutningen af 1960'erne forsøgte den vesttyske socialdemokratiske udenrigsminister – og siden kansler – Willy Brandt at fremme international afspænding gennem en såkaldt Ostpolitik. Denne politik og danske politikeres tilslutning hertil omtales nærmere i kapitel 28. For den vesttyske Ostpolitik se Gottfried Niedhart, *Revisionistische Elemente und die Initiierung friedlichen Wandels in der neuen Ostpolitik 1967-1974*, Geschichte und Gesellschaft, vol. 28, 2002, s. 233-266; Wilfried Loth, *Overcoming the Cold War. A History of Détente*, 2002, s. 102-127. Mange danske politikere mente i 1960'erne og 1970'erne, at man kunne og skulle fremme international afspænding blandt andet gennem dialog mellem Øst og Vest. For et dansk eksempel se Gert Petersen, *Inden for systemet – og uden for*, 1998, s. 245-249.

⁴⁰ Som allerede nævnt blev embedsmænd, politikere, journalister og andre advaret, hvis PET havde mistanke om, at kontakten med den fremmede diplomat kunne få mere konspirativ karakter.

⁴¹ Dette var tilfældet for Henning Gottlieb, der som embedsmand i både statsministeriet og udenrigsministeriet havde mange møder med skiftende sovjetiske diplomater. Enkelte af disse kontakter udviklede sig til mere venskabelige forbindelser. Gottlieb blev informeret af PET om de forskellige diplomaters faktiske tilknytning til KGB og antyder, at han måske var objekt for et sovjetisk hvervningsforsøg. Gottlieb, *I Kronens Tjeneste*, s. 153-194.

ninger eller misinformation og bestod oftest af en blanding af ægte og falske oplysninger med det formål at styrke Warszawapagtlandenes politik, svække den vestlige politik og vestlige organisationer samt at kompromittere enkeltpersoner.⁴² Denne form for politisk spin blev af de østlige tjenester spredt i de vestlige medier, hvorfor betydningen af gode pressekontakter og potentielle påvirkningsagenter var stor for de østlige efterretningsofficerer. Det var blandt andet med dette mål for øje, at KGB-officerer søgte kontakter inden for danske medier, de politiske partier, fagbevægelsen og forskellige ministerier.⁴³

I begyndelsen af 1960'erne kunne PET notere, at de østlige ambassader og efterretningstjenester førte samtaler med journalister på stort set alle de store københavnske dagblade, Danmarks Radio, lokalaviser samt flere mindre udgivelser. Set fra PET's kontorer kunne kontakten mellem de sovjetiske officerer og danske journalister få uheldige konsekvenser, for sidstnævnte videregav undertiden – formentlig uden at tænke videre over det – oplysninger om danske politikere og embedsmænd, der var brugbare for KGB. Det kunne være informationer om det interne partihierarki, eller hvilke embedsmænd inden for et bestemt ministerium, der havde med NATO-forhold at gøre.⁴⁴ I begyndelsen af 1970'erne konstaterede PET således, at KGB anvendte sine kontakter inden for pressen til at finde frem til, hvilke embedsmænd i udenrigsministeriet som havde at gøre med den europæiske sikkerhedskonference. Sådanne oplysninger kunne være af stor værdi for efterretningstjenesterne, fordi såvel spionage som kontraspionage i vidt omfang drejede sig om at klarlægge spørgsmålet „hvem er hvem“. På et tidspunkt vurderede PET en redaktør som „særdeles meddelssom (...) med hensyn til orientering om interne forhold inden for Socialdemokratiet og DKP samt vurderende oplysninger om flere af regeringens medlemmer“.⁴⁵ I et andet tilfælde nævnte en journalist navne på flere politikere, som den pågældende KGB-officer „kunne have gavn af at træffe“.⁴⁶ Omkring årsskiftet 1967/68 bemærkede PET, at en KGB-officer brugte et af sine gentagne møder med en journalist til at indhente oplysninger om forholdet mellem Socialdemokratiet og SF.⁴⁷

Aktiviteterne i residenturet på ambassaden i København demonstrerede, at KGB var aktiv i „kampen om sjælene“. Dog er der mange spørgsmål omkring de østlige efterretningstjenesters rolle i forhold til at staternes overordnede

⁴² Markus Wolf, *Manden uden ansigt: en mesterspions selvbiografi*, 1998, s. 281-82. Et eksempel på en udførlig plan for miskrediteringen af den amerikanske CIA-chef Allen Dulles findes i Vladislav M. Zuboks artikel „Spy vs. Spy: The KGB vs. The CIA, 1960-1962“ i *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 4, 1994.

⁴³ Gordievsky, *Next Stop Execution*, s. 193.

⁴⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 100.

⁴⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 104.

⁴⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 100.

⁴⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 95.

politik, der endnu ikke er fuldt afklarede og dermed fortsat udgør et vigtigt forskningsområde.

Overvågningen af de østlige efterretningsofficerer viste, at de undertiden gjorde sig umage for at skjule kontakten til journalister. Det var dog ikke kun journalister fra større medier, som var i efterretningstjenesternes søgelys. Også nogle af de mindre syntes at have kontakter til skiftende KGB-officerer, kontakter som blev holdt ved lige via et konspirativt mønster.⁴⁸ I visse tilfælde, hvor PET skønnede, at kontakten kunne få alvorlige konsekvenser, valgte man at tage en samtale med journalisterne. Disse samtaler havde til tider en advarende karakter, men ikke alle tog dog PET's advarsler lige alvorligt. I et enkelt tilfælde gik den indkaldte person tilbage til den sovjetiske ambassade og satte de sovjetiske diplomater ind i situationen.⁴⁹ Det var dog, konstaterede PET, langt fra alle journalister, der videregav de ønskede oplysninger til de sovjetiske officerer.⁵⁰ I visse tilfælde kunne journalister også anvendes af PET til at indhente oplysninger om de sovjetiske officerer og deres virke i Danmark. Kontakten til de sovjetiske efterretningsofficerer kunne med andre ord være til gavn for PET.

I administrationen var det især udenrigsministeriets og statsministeriets embedsmænd, som de sovjetiske efterretningsofficerer knyttede kontakter til.⁵¹ Som nævnt var og er sådanne kontakter en del af embedet. Ifølge PET's månedsrapporter havde efterretningsofficerernes kontakt til højerestående embedsmænd til formål at indhente oplysninger af politisk karakter.⁵² Disse kontakter blev undertiden holdt ved lige hver måned i form af mere eller mindre formelle møder.⁵³ Gennem embedsmændene kunne de østlige tjenester komme tæt på den politiske ledelse i regeringen, ligesom sammenkomster og middage på forskellige repræsentationer blev brugt til at mødes med ledende skikkelser i det politiske liv.⁵⁴

PET var overbevist om, at KGB-officererne havde en hemmelig dagsorden over for embedsmændene i de tilfælde, hvor officererne forsøgte at skjule kontakten.⁵⁵ I det danske udenrigsministerium ville KGB forsøge at udnytte sine mange kontakter til at opnå bedre resultater med hensyn til infiltrering af ministeriet og tilegnelsen af oplysninger af efterretningsmæssig betyd-

⁴⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

⁴⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 96.

⁵⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 102.

⁵¹ Som allerede nævnt havde de sovjetiske efterretningsofficerer ofte indhentet oplysninger hos deres forskellige kontakter om embedsmænd og ministerier, inden forbindelsen til disse blev etableret.

⁵² Som altid har KGB's mere langsigtede mål givetvis rettet sig mod hvervninger af de danske samtalepartnere tilknyttet diverse ministerier.

⁵³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 103.

⁵⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 100.

⁵⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 99.

ning.⁵⁶ PET modtog oplysninger om, at en sovjetisk presseattaché skulle dyrke en embedsmand fra statsministeriet. Dette gik ud på at udvide kontakten til den pågældende og gøre den mere intim end den strengt professionelle kontakt. Når PET opdagede sådanne forsøg på en tættere kontakt, blev embedsmændene advaret imod forbindelsen og i visse tilfælde opfordret til at nedtrappe kontakten.⁵⁷ Det skete, at KGB-residenten under samtaler blev udsat for en række spørgsmål fra dansk side. En kontorchef fra udenrigsministeriet udspurgte under en samtale KGB-chefen om en række personlige oplysninger vedrørende hans baggrund.⁵⁸

Kvindeligt kontorpersonale i de danske ministerier var af særlig interesse for de østlige tjenester⁵⁹, og der findes eksempler på, at østeuropæiske officerer gik målrettet efter denne personalegruppe.⁶⁰ Tilsvarende søgte de østlige tjenester kontakt til studentermedhjælpere. Målene med disse kontakter var efter PET's skøn langsigtede, idet sådanne personer over tid kunne blive brugbare i efterretningsmæssig sammenhæng.

Efter den kolde krigs afslutning er der kommet en række sager frem omkring den østtyske udlandstjeneste HVA, der hvervede sekretærer for at få adgang til chefernes hemmelige papirer.⁶¹ Disse sager har bl.a. fået megen omtale, fordi kærlighedsforhold blev udnyttet i en efterretningsmæssig sammenhæng. Den type hvervninger indeholdt imidlertid også andre interessante efterretningsmæssige aspekter end selve den spektakulære hvervningsform. Hvervning af administrativt personale var således ikke nogen ualmindelig metode, eftersom dette personale ofte havde adgang til hemmeligt materiale uden nødvendigvis at være underlagt helt samme strenge kontrol som deres mere eksponerede chefer.

PET konstaterede kontakter mellem politiske partier og de østlige tjenester, ligesom disse tjenester udviste interesse for de politiske partiers ung-

⁵⁶ Det fremgår af de to planer for det efterretningsmæssige arbejde, som residensen hjemsender til KGB-centeret i Moskva i slutningen af 1970'erne. Se Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*, s. 25-34.

⁵⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 95.

⁵⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 95. Dette var formentlig foranlediget af PET.

⁵⁹ Offentliggjorte KGB-dokumenter giver forklaringen på, hvorfor flere KGB-officerer i København tilsyneladende gik målrettet efter at etablere kontakt til det kvindelige personale i de danske ministerier. Af KGB-residensens plan for det efterretningsmæssige arbejde i 1978 fremgik det, at specielt det kvindelige personale i statsministeriet skulle tildeles særlig opmærksomhed med henblik på etableringen af kontakt med mulighed for et efterfølgende dybdestudie. Sådanne dybdestudier blev foretaget for at finde ud af, om det enkelte emne var påvirkeligt og åbent over for en hvervning fra KGB's side. Ved sådanne hvervninger fik emnet dog meget sjældent at vide, at han eller hun arbejdede for KGB. Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*, s. 33.

⁶⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 95 og 103. En af de sovjetiske diplomater havde kontakt til en ung kvinde i udenrigsministeriet, som han sendte julekort og gaver. Kvinden modtog derefter „en fornyet sikkerhedsbelæring“, blandt andet fordi hun havde været ret åben i sine samtaler med officeren, hvorefter kontakten indskrænkede sig til at omhandle rent tjenstlige emner.

⁶¹ Se eksempelvis Marianne Quoirin, *Agentinnen aus Liebe. Warum Frauen für den Osten spionierten*, 1999.

domsorganisationer.⁶² Af PET's oplysninger synes det at fremgå, at KGB kun sjældent søgte kontakt til ledende skikkelser i partierne.⁶³ Derimod gik KGB tilsyneladende mere målrettet mod ansatte i partiorganisationerne, parti-sekretærer og politikere, der endnu ikke indtog nogen central placering i det interne partihierarki. På den måde håbede man at få kontakt til folk, der kunne tænkes at have samme indsigt i et givet spørgsmål som fremtrædende politikere, men som samtidig havde den fordel, at de ikke skabte opsigt i selskab med en sovjetisk diplomat. Hvis de pågældende personer samtidig var ambitiøse og avancerede i partihierarkiet, kunne dette måske udnyttes af KGB.⁶⁴ En anden forklaring på interessen for de unge politikere kunne være, at de havde mindre at miste ved deres kontakter til de sovjetiske repræsentanter end deres ældre mere etablerede kolleger.

Selvom KGB ifølge PET interesserede sig for alle partier, var de ikke alle lige vigtige. Således bemærkede PET, at de sovjetiske tjenester gennem hele perioden blev stadig mere interesseret i Socialdemokratiet – og især i personer, som kunne give oplysninger fra partiets udenrigspolitiske inderkreds.⁶⁵ I starten af 1970'erne fik en KGB-officer således etableret kontakt til en politiker, som han blandt andet talte med om partiets holdning til sikkerhedskonferencen i Helsinki.⁶⁶ I tillæg hertil ville officeren høre om „EF-afstemningen, omstændighederne ved statsminister Krags afgang samt om kildens kendskab til den nye statsminister Anker Jørgensen samt andre fremtrædende politikere.“⁶⁷ KGB's interesse for Socialdemokratiet var naturlig i lyset af partiets store indflydelse. Med Socialdemokratiets engagement i eksempelvis CSCE-processen og dets opfattelse af, at afspænding ikke alene skulle foregå i diplomatiske sammenhænge, men også på lavere politiske niveauer, blev dialog mellem socialdemokratiske politikere og sovjetiske udsendinge i Danmark set som en naturlig del af det internationale samkvem.⁶⁸

Anvendelsen af aktive foranstaltninger

I takt med, at særligt de sovjetiske efterretningsofficerer op gennem 1960'erne og 1970'erne fokuserede på åbne kontakter, og at de aktive foranstaltninger

⁶² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 94.

⁶³ Det forekom naturligvis, at man søgte kontakt til partiernes fremtrædende medlemmer, men oftest var det yngre og endnu ukendte politikere, som havde tjenesternes interesse.

⁶⁴ De østlige efterretningstjenester gik målrettet efter at tale til samtalepartnerens forfængelighed og snakkede ofte den pågældende efter munden. Det kunne eksempelvis gøres ved gentagne gange at understrege samtalepartnerens vigtighed og betydning.

⁶⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 99. Den særlige interesse for Socialdemokratiet er senere blevet bekræftet af offentliggjorte KGB-dokumenter.

⁶⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 99.

⁶⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 99.

⁶⁸ Ole Nørgaard, Per Carlsen og Nikolaj Petersen, „Danish Ostpolitik 1967-1993: Breakdown of Stability – Unknown Challenges“ i Carsten Due-Nielsen & Nikolaj Petersen (red.), *Adaptation & Activism. The Foreign Policy of Denmark 1967-1993*, 1995, s. 133-161, især s. 137f.

kom til at spille en stadig større rolle i de sovjetiske tjenesters arbejde rettet mod Vesten, voksede betydningen af kontakten til vestlige journalister, politikere, embedsmænd og meningsdannere.⁶⁹ KGB gjorde brug af såkaldte påvirkningsagenter for at få de sovjetiske budskaber igennem i de vestlige lande. Påvirkningsagenter kunne for eksempel være danskere, som i kraft af deres position inden for medierne, erhvervslivet eller politiske kredse kunne befordre sovjetiske holdninger. Målet med påvirkningsagenter var naturligvis at skjule de faktiske ophavsmænd til de fremsatte tanker, synspunkter og ideer. Offentliggjorte KGB-dokumenter viser, at de aktive foranstaltninger blev iværksat for i danske kredse at kunne øve indflydelse på spørgsmål som afspænding, CSCE-arbejdet og Øst-Vest-forholdet. De aktive foranstaltninger skulle desuden sættes ind for at skabe støtte til sovjetiske fredsforslag, kampagnen mod neutronbomben, afrustning osv.⁷⁰ En række foranstaltninger havde til formål at sætte de vestlige landes politik i et dårligt lys. Hertil ville KGB i København ifølge egne oplysninger gøre brug af sine kontakter og agenter inden for pressen og tv samt i Folketinget.⁷¹

Danskernes generelt positive indstilling til afspændingsprocessen blev i visse tilfælde udnyttet af blandt andre KGB til at gennemføre hvervninger.⁷² Da en umiddelbart harmløs og naturlig kontakt mellem udenlandske diplomater og indflydelsesrige danskere let kunne blive misbrugt af efterretningsofficerer, som udgav sig for at være diplomater, holdt PET øje med de østlige officerer og deres kontakter.⁷³

Ifølge den tidligere KGB-arkivar Vasilij Mitrokhin kan danske kontakter også have været anvendt i KGB's kamp mod den sovjetiske systemkritiker Andrej Sakharov. I 1975 planlagde KGB en international kampagne, som

⁶⁹ Som allerede nævnt tog KGB i 1974 skridt til, at KGB-residenserne fremover, og i højere grad end tidligere, skulle fokusere mere på åbne kontakter frem for det besværlige arbejde med hemmelige agenter. Måske var det de stadig mere vanskelige forhold med hensyn til hvervning og håndtering af hemmelige agenter, som førte til det pludselige skift i fremgangsmåden for de sovjetiske efterretningsofficerer. Andrew & Gordievsky, *KGB – dets agenter og hemmelige virke*, s. 561.

⁷⁰ Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*, s. 30. KGB-residensen i København fremhævede blandt andet Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed som en vigtig brik, fordi flere af KGB's kontakter sad i komiteens ledelse. I rapporten understreges det også, at den jyske komité for fred og sikkerhed angiveligt skulle være blevet skabt med hjælp fra KGB og at denne komité ville komme til at spille en vigtig rolle i KGB's arbejde på denne front.

⁷¹ Andrew & Gordievsky, *More Instructions from the Centre*, s. 31. „In order to perform these tasks we intend to make use of speeches and broadcasts, based on our theses, by our agents and contacts in Parliament, in the press and on television and to complete the publication and distribution of a pamphlet which condemns the opponents of détente...“.

⁷² Ofte blev hvervninger af agenter foretaget under „falsk flag“. Den hvervende efterretningsofficer udgav sig for at være fra et andet land eller en anden tjeneste end det rent faktisk var tilfældet. Et eksempel på en sådan hvervning under „falsk flag“ kan findes i Wolf, *Manden uden ansigt*, s. 170-74. Helmut Müller-Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit*, vol. 2, 1999, s. 140ff.

⁷³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 103. For eksempler på anvendelse af politikere i sådanne kampagner, se Jakob Andersen & Oleg Gordievsky, *De Røde Spioner: KGB's operationer i Danmark. Fra Stalin til Jeltsin, fra Stauning til Nyrup*, 2002, s. 217-18 og 223-29 samt Andrew & Gordievsky, *KGB – dets agenter og hemmelige virke*, s. 559.

havde til formål at miskreditere tildelingen af Nobels fredspris til Andrej Sakharov, og Danmark spillede her en særlig rolle, fordi der i oktober 1975 blev afholdt en høring i København om Sakharov. Samme efterår fik KGB i Danmark og flere andre vestlige lande til opgave at arbejde for, at kendte personligheder og politikere præsenterede taler og artikler med et budskab om, at tildelingen af fredsprisen til Andrej Sakharov var et forsøg på at svække afspændingen. Desuden skulle KGB forsyne den danske presse med kompromitterende materiale, som påpegede Sakharovs forbindelser til vestlige efterretningstjenester.⁷⁴ Mitrokhins beskrivelse bekræftes af kildefund i de russiske arkiver om Sakharov-høringen i København 1975. Som beskrevet i kapitel 42 udarbejdede det sovjetiske kommunistpartis centralkomité – på foranledning af DKP's ledelse og den sovjetiske ambassade i København – forholdsregler til „imødegåelse af den antisovjetiske aktion i København“. Disse forholdsregler indebar blandt andet, at danske journalister skulle bearbejdes med henblik på at få fremført de sovjetiske synspunkter.⁷⁵

KGB's politiske kontakter

De østlige efterretningstjenester havde tilsyneladende ikke altid lige let ved at gennemføre deres operationer. Af Gordijevskijs udgivelser fremgår det, at det var besværligt og til tider umuligt at gennemføre hvervninger i Danmark. Også Gordijevskijs kollega i København, KGB-officeren Boris Grigorjev, husker de besværlige danskere. Ifølge Grigorjev var det langt fra alle samtaler med de danske kontakter, der gav resultater. Han betegner mange af sine samtalepartnere som uproductive, fordi danskerne meget sjældent forstod at hemmeligholde kontakten til KGB-officeren. Danskerne var ofte for åbenmundede – et forhold der i en efterretningsmæssig sammenhæng både kunne være en fordel og en ulempe.⁷⁶ Ifølge Oleg Gordijevskij skilte Danmark sig i denne periode ud ved, at KGB ikke havde kontakt til en eneste højt placeret politiker, sådan som det var tilfældet i andre vesteuropæiske lande.⁷⁷ Selv om Oleg Gordijevskijs viden om danske forhold må antages at have været begrænset til perioderne 1966-1970 og 1972-1978, hvor han var udstationeret i København, har hans oplysninger ikke desto mindre gjort PET i stand til at følge flere af KGB's politiske forbindelser på tæt hold.

⁷⁴ Andrew & Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, s. 420-22.

⁷⁵ Spørgsmålet om aktive foranstaltninger er et af de områder, hvor efterretningstjenesternes arbejdsopgaver mindede om arbejdet i andre dele af påvirkningsapparatet. Arbejdsdeling og kompetencer på dette område er ikke fuldstændig klarlagt.

⁷⁶ Grigorjev, *Skandinavija s tjernogo khoda*, se blandt andet s. 71-72 og 91-92.

⁷⁷ Gordievsky, *Next Stop Execution*, s. 217. Andrew & Gordievsky, *KGB – dets agenter og hemmelige virke*, s. 593.

Invitation til cocktail-party på ambassaden. (Privateje).

igennem en årrække havde arbejdet for KGB og havde til opgave at informere KGB om de politiske diskussioner inden for SF's ledelse.⁷⁸

Med en vis indsigt i KGB's hemmelige dokumenter samt oplysninger givet af Oleg Gordijevskij blev PET i stand til at følge KGB's politiske arbejde i Danmark på tæt hold. KGB's til tider langsigtede arbejde kom antydningvis frem i enkelte sager. PET bemærkede, at KGB i et forsøg på at kultivere en dansk politiker havde gjort brug af den samme person med 13 års mellemrum. I slutningen af 1970'erne havde den pågældende radikale politiker været „under dybt studium“ med henblik på med tiden at kunne anvendes af KGB som indflydelsesagent.⁷⁹ Politikeren var under et besøg i Moskva i 1977 blevet kultiveret af en navngiven sovjetisk person med forbindelse til KGB. Forbindelsen til KGB varede ved i hvert fald til 1990.⁸⁰ PET's opfattelse var, at den danske politiker „har været brugt ulovligt efterretningsmæssigt af KGB. Men der er ikke noget bevis for at påstå, at det efterretningsmæssige samarbejde har været bevidst.“⁸¹

PET's arkiv bekræfter, at de østlige efterretningstjenester arbejdede målrettet for at etablere kontakter. Enkelte har måske ligefrem været agenter for KGB, og en af dem er siden hen blevet identificeret. Den tidligere DKP'er og senere SF'er Holger Vivike bekræftede over for historikeren Kurt Jacobsen, at han

⁷⁸ Kurt Jacobsens interview med Holger Vivike fandt sted i februar 1991. Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen – en politisk biografi*, 1993, s. 693, note 49. Andersen & Gordievsky, *De Røde Spioner*, s. 156-202. Andrew & Gordievsky, *KGB – dets agenter og hemmelige virke*, s. 593. Holger Vivike fungerede som livvagt for Aksel Larsen ved dennes første møde med en repræsentant for allierede myndigheder i 1958, jf. udredningens bilag 5 og Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 556f. Det rejser spørgsmålet, om Vivike – efter i 1966 at være blevet hævret af Anatolij Lobanov – informerede KGB om dette møde.

⁷⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 229.

⁸⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 229.

⁸¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 229.

Polske aktiviteter

De polske efterretningstjenester opererede på samme måde som deres sovjetiske kolleger. Polske efterretningsofficerer havde base på ambassaden, og derfor udviste PET også interesse for den polske ambassade i København. De polske efterretningstjenester anvendte den samme metodik som deres sovjetiske kolleger og blev vurderet til at være blandt de bedste tjenester inden for Warszawapagten. Planlægningen var langsigtet, og tjenesternes professionelle standard var høj, mente i hvert fald FE.⁸²

Mens de sovjetiske efterretningstjenester løbende gjorde sig bemærket i PET's rapporter, synes det at have forholdt sig anderledes med de polske og østtyske tjenester. I begyndelsen af 1960'erne gjorde de polske efterretningsofficerer ikke meget væsen af sig med hensyn til udførelse af efterretningsmæssige opgaver. Personer fra den polske militærrepræsentation – ansatte som ellers tidligere var aktive i konspirative anliggender – havde ifølge en rapport fra 1963 „endnu ikke gjort sig særligt bemærket“. En nærmere undersøgelse af den polske handelsafdeling havde givet indtrykket, „at de polske handelsrepræsentanter med en enkelt undtagelse synes at være optaget af legal forretningsvirksomhed. Dog skal det i denne forbindelse tilføjes, at flere af dem har haft en vis kontakt med militærattachéen, for hvem de selvfølgelig må være naturlige efterretningskilder“, som det blev konkluderet.⁸³ En række polske organisationer og virksomheder, som PET ellers formodede blev anvendt til efterretningsmæssige formål, havde i begyndelsen af 1960'erne været „præget af normal formidling af det handels-, luftfarts- og turismæssige samkvem mellem Danmark og Polen og har ikke givet anledning til mistanke.“⁸⁴ I tillæg hertil konstaterede PET ingen videre kontakt mellem de polske repræsentanter og danske statsborgere, hvilket kan tilskrives, at de polske tjenester enten var dygtigere til at skjule deres konspirative forbindelser end deres sovjetiske kolleger, eller også udgjorde det konspirative arbejde i første halvdel af 1960'erne en mindre del af de polske repræsentanters arbejde.⁸⁵ Senere hen – fra omkring 1967 – begyndte der at tegne sig et billede, som mindede om de sovjetiske aktiviteter. Flere ansatte ved den polske repræsentation blev identificeret som tilknyttet enten UB eller Z-II. Om det var udtryk for en ændring i den polske fremgangsmåde, eller om det afspejlede PET's forandrede arbejdsmetoder, er vanskeligt at vurdere. Som det allerede er beskrevet i kapitel 20, og som det vil fremgå af kapitel 54, udførte de polske efterretningstjenester en række aktiviteter forskellige steder i Danmark. PET synes efter ovenstående at dømmes ikke at have kendt meget til disse aktivite-

⁸² „Fokus på polsk efterretnings- og sikkerhedstjeneste“, Fokus nr. 8/76, s. 28. FE's arkiv, 1167/76.

⁸³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 3.

⁸⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 8.

⁸⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 9.

ter, hvilket dog ikke rimer med de polske attachéers egne indberetninger om, at de ganske ofte var under tæt PET-overvågning.

I 1967 konstaterede PET, at „militærrepræsentationen har i det sidste år været præget af en stærk rejseaktivitet“. Det var blandt andet Stevnsfortet og militære aktiviteter, som påkaldte sig polakkernes interesse. Geografisk var interessen rettet mod „den sydlige og østlige del af Sjælland, Lolland-Falster samt Syd-, Midt- og Vestjylland“.⁸⁶ Hertil kom også de løbende indkøb af landkort over Danmark og etableringen af døde postkasser. Som det fremgår af undersøgelsen af Warszawapagtens øvelsesmateriale fra 1960erne (jf. kapitel 52 og 53) afspejlede denne interesse de østlige militære opgaver i tilfælde af krig.

Ifølge PET synes der at have været en klar opdeling mellem de sovjetiske og polske tjenesters arbejdsområder. Den politiske indhentning og kontakten til den danske presse blev hovedsagelig styret af KGB, mens Z-II og SB (navnet på UB efter en omstrukturering) havde kontakt til egne statsborgere i Danmark.⁸⁷ Oplysninger tydede på, at de polske tjenester studerede og siden hen rekrutterede udlændinge under deres ophold i Polen. „Den offensive indsats på polsk jord har vist sig at være den mest givtige kilde til heldigt gennemførte rekrutteringer.“⁸⁸ Sådanne rekrutteringer blev blandt andet gennemført ved hjælp af pres eller falske anklager. For at mindske risikoen for indblanding fra PET's side foretrak de polske tjenester tilsyneladende at lade møder mellem agenter og polske efterretningsofficerer finde sted i Polen.⁸⁹

I slutningen af 1970'erne vurderede PET, at de polske efterretningstjenester på ét punkt adskilte sig fra deres sovjetiske kolleger, nemlig med hensyn til de grupper som man fokuserede på at skabe kontakter til i Danmark. Mens de sovjetiske tjenester gjorde ihærdige forsøg på at etablere kontakter til danske politikere, embedsmænd, journalister og officerer, så man fra dansk side ikke samme iver hos de polske tjenester efter at få skabt kontakter med „rene danskere“. Faktisk blev de på dette område anset for at være tilbageholdende. PET konstaterede, at de polske tjenester hovedsageligt „satser på egne landsmænd, der allerede bor her i landet, planlægger at tage ophold i Danmark eller blot kommer hertil som turister og erhvervsfolk.“⁹⁰

⁸⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 10. Enkelte af officerernes rejseaktiviteter viste også, at det ikke kun var mål i Danmark man rettede sig mod, men også i Norge, hvor Polen ikke havde nogen militærattaché på det pågældende tidspunkt.

⁸⁷ Forholdet mellem tjenesterne beskrives i Mr. X (med Bruce E. Henderson & C.C. Cyr), *Double Eagle – the autobiography of a Polish spy who defected to the West*, 1979, s. 110-122.

⁸⁸ „Fokus på polsk efterretnings- og sikkerhedstjeneste“, Fokus nr. 8/76, s. 25. FE's arkiv, 1167/76.

⁸⁹ „Fokus på polsk efterretnings- og sikkerhedstjeneste“, Fokus nr. 8/76, s. 27. FE's arkiv, 1167/76.

⁹⁰ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143.

DDR's efterretningsvirksomhed

I perioden 1963-1979 indtraf der flere begivenheder, der medførte, at DDR's efterretningsvirksomhed blev mere nærværende. Afsløringen af kanslerspionen Günter Guillaume i 1974 i Vesttyskland medvirkede til at etablere MfS' udlandstjeneste HVA's ry som en af verdens førende efterretningstjenester. I Danmark oplevede man aldrig afsløringen af en sådan topspion. Dog demonstrerede Holm Haase-sagen i 1968 og Jörg Meyer-sagen i 1979 for den danske offentlighed, at illegale østtyske netværker også virkede i Danmark.

Det østtyske ønske om anerkendelse blev flere gange fremført som et argument for, at man fra dansk side endnu ikke havde konstateret omfattende og løbende aktivitet i Danmark udført af de østtyske efterretningstjenester. Denne antagelse viste sig kun delvis korrekt. De danske tjenester manglede håndfaste beviser på, at først DDR's handelsrepræsentation og senere ambassaden var involveret i efterretningsarbejde, men til gengæld havde deres undersøgelser vist, at østtyske illegale på forskellig vis var aktive i Danmark, hvilket kom til udtryk i en PET-rapport i slutningen af 1970'erne. Ved samme lejlighed understregede PET det store besvær, man havde med at dæmme op for netop denne form for efterretningsaktivitet. „At der udøves en omfattende aktivitet gennem det illegale apparat ligger uden for al tvivl, men de anvendte metoder, som vi kender dels af egen erfaring og dels gennem, hvad vi erfarer i samarbejdet med vore bilaterale forbindelser, gør det særdeles vanskeligt at afsløre agenterne og deres aktiviteter,“ konstaterede PET.⁹¹ Gennem en kombination af målrettet arbejde, et godt samarbejde med andre vestlige tjenester og held lykkedes det imidlertid som nævnt PET at opklare nogle af disse aktiviteter.

Afsløringen af DDR-borgeren Gustav Holm Haase var et eksempel på frugterne af samarbejdet mellem de vestlige efterretningstjenester.⁹² Sådan fremstod sagen imidlertid ikke i samtiden. PET havde behov for at beskytte sine samarbejdsrelationer, eftersom eksponering i offentligheden både kunne skade tilliden hos de venligtsindede tjenester og blottlægge kontraspionagens metoder for modstanderne i øst. En følge af disse hensyn var, at sagen fik et særligt forløb i pressen. Sagen mod Holm Haase var den første større spionsag, der drejede sig om DDR, siden PET godt ti år forinden mente at kunne kæde kurererne om bord på skibet „Runa“ sammen med de østtyske efterretningsorganer. Pressen øjnede derfor en god historie om østspionagen og lagde med overskrifter som „Det bliver en stor sag“, „Agentnet trævles op“ og „Spionoffensiven mod hele Norden“ op til, at der var noget helt stort i gærde.⁹³ I den efterfølgende retssag faldt de store forventninger noget til jor-

⁹¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143.

⁹² DIIS-interview med Jørn Bro, 19. maj 2005.

⁹³ „Illegalt agentnet skulle opbygges i Skandinavien“, *Information*, 27. marts 1968. „Det bliver en stor spionsag“, *Ekstra Bladet*. 28. marts 1968. „Agentnet trævles op“, *BT*, 23. marts 1968.

den. Holm Haase var ikke nogen James Bond type, men derimod en menneskelig agent, der åbenlyst led under presset fra afsløringen.⁹⁴ Da BT i DDR fandt frem til hans kone, som frygtede for at miste sin mand, blev historiens menneskelige aspekter yderligere styrket, hvorved det hele fremstod mindre farligt.⁹⁵ Den fornemmelse blev bekræftet, da dommen faldt, og Haase slap med 2½ års fængsel, hvoraf han afsonede under halvdelen, inden han blev udvist til DDR. På den baggrund mente BT at kunne konkludere, at „Haase var uskadelig“.⁹⁶ I takt med at forestillingen om en afsløring af en farlig spion fortog sig, tog PET sig stadig dårligere ud i medierne. Dagbladet Information mistænkte myndighederne for, at affæren havde været et PR-stunt.⁹⁷ Således endte sagen med at blive lidt latterliggjort i stedet for at give points til PET, der i disse år ofte havde en dårlig presse.

Havde offentligheden fået kendskab til det faktiske sagsforløb, kunne dette billede have set anderledes ud. Ganske vist var Gustav Holm Haase ikke nogen Guillaume, der sad med i magtens centrum. Haase hørte til spionagens fodfolk, idet han var en af dem, som HVA betegnede som instruktører. Det var agenter, oftest DDR-borgere, der opretholdt forbindelsen til agenterne i Vesten eller i operationsområdet, som det benævntes i den østtyske tjenestes terminologi.⁹⁸ Instruktørerne var vigtige brikker i HVA's arbejde, og de medvirkede til at gøre de østtyske agentnetværker operationsdygtige. Instruktørerne kunne i forbindelse med deres rejser også løse andre småopgaver, hvilket Holm Haase også gjorde ved for eksempel at udlægge såkaldte „døde postkasser“. Det var således ikke, fordi Holm Haase var en „stor fisk“, at offentligheden skulle have ændret sin bedømmelse af PET's indsats i sagen. Det var derimod PET's håndtering af sagen, der, hvis den havde været kendt, formodentlig ville have bidraget til en større forståelse af sikkerhedstjenestens arbejde. På grund af efterretnings tjenestens indsats lykkedes det at neutralisere Holm Haases virksomhed.

Haase skæbne var faktisk besejlet, inden han i 1963 lod sig hverve for HVA. Han blev nemlig en brik i et såkaldt „agentspil“ mellem HVA på den ene side og danske PET, vesttyske Bundesamt für Verfassungsschutz (BfV) og svenske SÄPO på den anden. Et agentspil var betegnelse for en omfattende operation, hvor afslørede agenter i stedet for at blive arresteret og straffet blev søgt inddæmnet og kontrolleret, så deres aktiviteter ikke gjorde skade, samtidig med at spillet afslørede modstanderens metoder og organisation. Spillet vil typisk omfatte en eller flere dobbeltagenter. I Holm Haases tilfælde lykkedes det de vestlige tjenester at infiltrere det netværk, som han opretholdt forbindelsen til. Det drejede sig om en DDR-borger, der var indsluset til Sverige

⁹⁴ „Grædende spion helt ud i den kolde sne“, *Ekstra Bladet*, 22. maj 1968.

⁹⁵ „Hindrer Østtyskland spionens hustru i at rejse op til sin mand?“, *BT*, 3. september 1968.

⁹⁶ „Spiondommen mild: Haase var uskadelig“, *BT*, 10. juli 1968.

⁹⁷ „Belejlige spioner“, *Information*, 27. marts 1968.

⁹⁸ Müller-Enbergs, *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit*. vol. 2, s. 63.

via Vesttyskland, samt en dansker, som Haase selv havde været med til at hverve. Begge var imidlertid blevet vendt af de vestlige efterretningstjenester som dobbeltagenter. Da HVA ikke opdagede, at deres agenter var styret af de vestlige tjenester, kørte operationen videre helt frem til Holm Haases arrestation i 1968. I den mellemliggende periode tildelte HVA den indslusede østtysker – der i mellemtiden arbejdede som dobbeltagent – en fortjenstmedalje og overvejede endog kort før afslutningen af spillet at udbygge dette netværk ved at overdrage den indslusede, der i mellemtiden havde slået sig ned i Sydsverige, føringsansvar for andre agenter. PET, BfV og SÄPO fik på deres side viden om HVA's arbejdsmetoder. Den viden omfattede blandt andet informationer om HVA's mulige krigs- og kriseplaner, idet den indslusede østtysker fik til opgave at udsøge steder i Øresundsregionen, hvor den østtyske efterretningstjeneste kunne nedgrave radioudstyr. Derved imødegik man meget direkte den østtyske efterretningstjenestes muligheder for at operere i en internationalt tilspidset situation.⁹⁹

Ti år senere, i 1978, opnåede PET endnu en succes i samarbejde med vesttyskerne.¹⁰⁰ Tjenesten fandt frem til, at DDR-borgeren Jörg Meyer levede i København med den falske identitet „Rudolf Samiec“. Den virkelige Samiec var en vesttysk sømand, der nogle år tidligere var død i den belgiske havneby Brügge. Meyer nåede at operere i Danmark i godt fire år, før han blev afsløret. Han var udsendt af HVA's Amerika-afdeling, og PET vurderede, at målet med hans indsats i Danmark var en forberedelse af en senere indsats i USA. Under opholdet i Danmark fik han imidlertid mulighed for at udvide sit repertoire. Gennem et kæresteforhold til en studentermedhjælper lykkedes det Meyer at skaffe dokumenter fra udenrigsministeriet.¹⁰¹ Studentermedhjælperen var blot i stand til at skaffe dokumenter, der havde relativt lav fortrolighedsgrad. Ifølge Oleg Gordijevskij lykkedes det ikke KGB at infiltrere de danske ministerier.¹⁰² For østtyskerne skulle det imidlertid ikke blive sidste gang, de fik foden indenfor i det danske udenrigsministerium. Allerede året efter, at Jörg Meyer var blevet dømt, lykkedes det HVA-agenten „Lenz“, at opnå ansættelse i ministeriet ligeledes som studentermedhjælper. Jörg Meyer-sagen blev allerede omfattende kendt i samtiden, dels gennem pressens dækning og dels i bogen „Muldvarpekrigen“, hvis forfatter, den tidligere „Land og Folk“-journalist Bent Christiansen, østtyskerne mistænkte for at være agent for PET.¹⁰³ Bogens dækning af sagen svarede på mange måder til PET's, men der var dog et enkelt aspekt, der hverken blev behandlet i bogen eller i pressen.

⁹⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 226 og 255. DIIS-interview med Jørn Bro, 19. maj 2005.

¹⁰⁰ Werner Grossmann, *Den sidste spionchef*, 2004, s. 124.

¹⁰¹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 159.

¹⁰² Gordievsky, *Next Stop Execution*, s. 216-217. Gordijevskij henviser specifikt til Treholt og Haavik-sagen i Norge samt til Stig Bergling i Sverige.

¹⁰³ Telegram fra ambassadør Heinz Oelzner til Egon Winkelmann, SED's CK, og Kurt Nier, MfAA, 18. marts 1980. SAPMO-Barch: DY 30/IV B 2/20/ 177.

Således var det ikke kendt i samtiden, at Jörg Meyer under sit ophold i Danmark etablerede kontakt til personer omkring partiet „Sinn Fain“, den politiske gren af terrororganisationen IRA i Nordirland. Det lykkedes imidlertid ikke PET at blotlægge, hvorvidt kontakten til de personer var blevet til på initiativ fra HVA i Østberlin.¹⁰⁴ Dog har det efterfølgende vist sig, at DDR's ministerium for statssikkerhed opretholdt hemmelige forbindelser til terrororganisationer som „Rote Armee Fraktion“ i Vesttyskland, PLO i Mellemøsten og sydafrikanske ANC, der på daværende tidspunkt endnu ikke var alment anerkendt som befrielsesorganisation.¹⁰⁵

Mulige DDR-agenter

I 1970'erne indledte PET en omfattende aktion for blandt andet at afdække DDR's efterretningsaktiviteter, herunder anvendelsen af stipendiater, emigranter og illegale. I den forbindelse fik man en række oplysninger om den østtyske aktivitet mod Danmark og andre vestlige lande. Da der ikke var udrejsekontrol i Danmark, blev landet af østtyske agenter og efterretningsofficerer brugt som transitland til hele den vestlige verden. I sin årsberetning for 1979 omtalte PET „den massive, offensive indsats mod Danmark, som kan spores tilbage til DDR“.¹⁰⁶ På baggrund af egen efterforskning og oplysninger fra samarbejdende tjenester var det PET's opfattelse, at den østtyske udlandstjeneste HVA under Ministeriet for Statssikkerhed (MfS) ikke bare brugte Danmark som mødested for sine agenter, men i sidste halvdel af 1970'erne også „i stærk grad har infiltreret hele det danske samfundssystem“.¹⁰⁷ Jörg Meyer-sagen var et resultat af et større arbejde rettet mod de østtyske efterretningsaktiviteter, men selv om Jörg Meyer ikke havde røbet det mindste om sine opgave i Danmark, havde PET's efterforskning alligevel ført til afdækning af dele af de østtyske aktiviteter. „Vi må på nuværende tidspunkt konstatere, at det formentlig kun er „toppen af isbjerget“ vi har kendskab til,“ noterede PET.¹⁰⁸ PET afsluttede sin beretning for 1979 med at konstatere, at de østtyske efterretningstjenesters interesse for Danmark og de danske allianceforbindelser var betydelig.¹⁰⁹

I løbet af 1980'erne fortsatte PET med at holde øje med de østeuropæiske efterretningstjenesters anvendelse af egne statsborgere, som kom til Danmark i forbindelse med for eksempel arbejde, uddannelse eller ægteskab. De danske efterretningstjenester var af den opfattelse, at udrejsetilladelse kun blev

¹⁰⁴ PET's Arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 159.

¹⁰⁵ Jens Gieseke, *Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi 1945-1990*, 2001, s. 222-24.

¹⁰⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹⁰⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹⁰⁸ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹⁰⁹ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

givet til østeuropæiske statsborgere, hvis de blev vurderet politisk pålidelige af myndighederne.¹¹⁰ Forskere, studerende, fagspecialister, stipendiater samt andre personer fra Østeuropa mentes at udgøre et problem, fordi de formentlig havde fået tildelt opgaver af efterretningsmæssig karakter af de østlige tjenester.¹¹¹ PET havde fået oplyst, at østtyske forskere og videnskabsmænd, forud for deres rejse til Danmark, blev indkaldt til møde hos MfS, hvor de angiveligt fik „en sikkerhedsbelæring, samt blev tildelt „uofficielle“ arbejdsopgaver“.¹¹²

Blandede ægteskaber mellem danskere og østeuropæere blev af PET ligeledes betragtet som et potentielt sikkerhedsproblem.¹¹³ PET anså det for konstateret, at alle DDR-borgere, som søgte om udrejse af DDR i forbindelse med for eksempel ægteskab, skulle underskrive en „MfS-samarbejds erklæring“, hvoraf det fremgik, at „pågældende DDR-statsborger på et hvilket som helst tidspunkt vil støtte staten DDR, når den udtrykker „ønske“ derom“. På baggrund af tidligere erfaringer i konkrete sager vurderede PET, at østtyske MfS blandt de udrejsende personer plantede illegale agenter til placering i Danmark eller tredjelande, ligesom det var konstateret, at MfS-agenter i Danmark var blevet pålagt opgaver rettet mod danske interesser. Oplysningerne fik PET til at konkludere, „at enhver herboende DDR-statsborger må betragtes som en potentiel MfS-agent i enten aktiv eller hvilende position.“¹¹⁴ Ganske vist var der ikke tale om „toptrænede“ agenter“, men de pågældende personer var dog stadig i stand til at indsamle nyttige oplysninger og udføre diverse opgaver for de østlige tjenester.¹¹⁵

En PET-operation blev iværksat for at undersøge mistanken om, at den østtyske efterretningstjeneste udnyttede blandede ægteskaber mellem danskere og østtyskere til at „plante“ agenter i Danmark. Mistanken blev bekræftet. PET's undersøgelser viste, at østtyske kvinder, der ønskede at blive gift med danske mænd, blev kontaktet af den østtyske efterretningstjeneste, og at kvinderne blev presset til at underskrive en samarbejds erklæring. I et konkret tilfælde blev en østtysk kvinde brugt i diverse efterretningsoperationer mod udlændinge, inden hun fik til opgave at finde en dansk mand, som hun skulle gifte sig med. Dette lykkedes, hvorefter hun flyttede med sin danske mand til Danmark. Efter en periode blev den østtyske kvinde pålagt at lade sig skille fra sin danske mand og „tage ophold i Odense eller København, hvor hun skulle infiltrere de danske fredsbevægelser.“¹¹⁶

PET's operation bekræftede formodningen om, at tilrejsende østtyskere

¹¹⁰ FE's arkiv, SikNyt, nr. 4, 1982, s. 22.

¹¹¹ FE's arkiv, SikNyt, nr. 4, 1982, s. 21.

¹¹² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 130.

¹¹³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

¹¹⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 141. Samme holdning kommer til udtryk i nr. 137.

¹¹⁵ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 127.

¹¹⁶ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

kunne være blevet pålagt opgaver af den østtyske efterretningstjeneste. Løbende dukkede der oplysninger op om, at de østtyske efterretningstjenester på forskellig vis anvendte Danmark som både base og mål for efterretningsmæssige operationer.

Den PET-operationen, som i slutningen af 1970'erne havde ført til afsløring af Jörg Meyer, var på ny blevet aktuel i 1982, fordi personer, som havde været i PET's søgelys under efterforskningen af Meyer-sagen, senere hen havde vist sig at være illegale østtyske efterretningsagenter på lige fod med Jörg Meyer. I årsrapporten for 1982 behandlede PET en sag med et vesttysk ægtepar, som fra 1974 til 1979 havde boet i Danmark. PET's oplysninger viste, at der var tale om illegale, det vil sige efterretningsofficerer med en falsk identitet. I den femårige periode havde ægteparret levet „et stille og roligt liv“, inden de i 1979 flyttede til Schweiz. „Det „ægte“ ægtepar Schultz har siden 1974 opholdt sig i DDR, hvortil de flyttede fra BRD. Agentægteparret Schultz' opgaver i Danmark er ukendte, og sagen efterforskes fortsat,“ skrev PET.¹¹⁷ Da Jörg Meyer-sagen blev kendt i Danmark, forsvandt parret endnu engang fra sit opholdssted. Ægteparret var kommet i PET's søgelys i forbindelse med netop Jörg Meyer-sagen men det var altså først i 1982, at de blev afsløret som illegale.

De illegale i Danmark

På grund af destruktionsen af størstedelen af HVA's arkivmateriale har det endnu ikke været muligt at foretage en fuldstændig be- eller afkræftelse af ovenstående PET-vurderinger. PET's mistanke til store dele af de DDR-borgere, det enten slog sig ned i Danmark eller rejste til landet i tjenstligt øjemed, kan således ikke bekræftes, men de såkaldte Rosenholz-akter, som USA kom i besiddelse af og siden har udleveret til Tyskland, sandsynliggør nogle af PET's mistanker. Alene HVA rådede således over et agentnet på over 20.000 DDR-borgere.¹¹⁸ Hertil kom de øvrige afdelinger i MfS, der ved DDR-statens sammenbrud rådede over cirka 174.000 agenter. Kontakt med og rejser til det såkaldt „ikke socialistiske udland“ – altså Vesten – blev af MfS principielt betragtet som enten en sikkerhedsrisiko eller en operativ mulighed. Dette syn afspejlede sig for eksempel i MfS' rivende vækst i netop afspændingsårene, hvor Øst-Vest-kontakterne voksede.¹¹⁹ Det er derfor overvejende sandsynligt, at en ikke uvæsentlig andel af de DDR-borgere, der blev sendt til Danmark eller på anden måde havde med danskere at gøre, havde tilknytning til en del

¹¹⁷ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 142.

¹¹⁸ „Heer der Geheimen“, *Der Spiegel*, nr. 10, 2004, s. 46-50.

¹¹⁹ Jens Gieseke, *Die Hauptamtliche Mitarbeiter der Staatssicherheit. Personalstruktur und Lebenswelt 1950-1989/90*, 2000, s. 294.

af sikkerhedsapparatet.¹²⁰ Der forestår endnu et meget omfattende analysearbejde for præcist at fastslå, hvilken rolle særligt de kortvarigt udsendte DDR-agenter spillede for den østtyske udlandsefterretningsvirksomhed.

Efter afslutningen af den kolde krig har det været muligt at identificere enkelte østtyske agenter i Danmark ud over de sager, der allerede var kendt i samtiden. Atter har ødelæggelsen af arkiverne fra HVA, der havde det primære ansvar for arbejdet med spionagen mod Vesten, vanskeliggjort en nøje og omfattende undersøgelse af spionagen mod Danmark, og det er derfor på det nuværende grundlag ikke muligt med sikkerhed at vurdere holdbarheden og vægtningen af PET's udsagn fra 1979 om en stærk DDR-infiltration af hele det danske samfund. På det eksisterende grundlag – eksempelvis ud fra HVA-databasen SIRA, der i nogen grad dækker den her beskrevne periode – må en foreløbig vurdering være, at infiltrationen ikke havde det nævnte omfang.¹²¹ Derimod har det siden den kolde krigs afslutning vist sig, at det vesttyske samfund, der var DDR's foretrukne efterretningsmæssige arena, var infiltreret fra top til bund.¹²² Det betød rimeligvis, at DDR's behov for at hverve danske agenter inden for den politiske spionage svækkedes.

Rent kvantitativt bekræfter SIRA-database 12, det vil sige oversigten fra HVA's politiske analyseenhed afdeling VII, at Danmark ikke først og fremmest blev dækket af danske agenter, men derimod af HVA's vesttyske netværk. I en top ti over de agenter, der leverede mest om Danmark til SIRA, står fire legalister, fem vesttyskere og blot én dansker, nemlig „Lenz“. De fem vesttyskere var fremtrædende agenter, der alle er blevet afsløret efter den kolde krig. De var placeret i Vesttysklands udenrigsministerium, forsvarsministeriet, BND, den vesttyske socialdemokratiske parlamentsgruppe og NATO's hovedkvarter.¹²³ Den sidstnævnte var den særdeles godt placerede spion Rainer Rupp alias „Topas“. Betydningen af hans arbejde mod Danmark fremgår af karaktergivningen for de indleverede rapporter og dokumenter. Af 24 indhentninger, der angik Danmark, modtog 10 den bedste karakter 1. Blandt topdokumenter var en række NATO-vurderinger af Danmarks forsvarsevne og forsvarsplanlægning.¹²⁴ Omfanget og kvaliteten af HVA's vesttyske netværker re-

¹²⁰ Dette forhold skinner igennem i to bøger udgivet i 1990'erne i Danmark. I disse bøger *Stasi og Danmark* og *Ugræs* identificeres en række MfS-agenter fra forskellige enheder i MfS i forbindelse med kontakter til Danmark.

¹²¹ Denne foreløbige konklusion skal forstås med det forbehold, at kildematerialet er usikkert.

¹²² Hubertus Knabe, *Die unterwanderte Republik. Stasi im Westen*, 2001.

¹²³ Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR's militære spionage i Danmark under den Kolde Krig*, 2005, s. 110.

¹²⁴ „Topas“. BStU: SIRA Tdb. 12. Blandt andet: „NATO-Information-Statistischer Anhang NATO-Dokument DPC/D /78) 19 Dänemark“, „NATO-Dokument DPC/D(86) 10 – Dänemark – Streitkräfte-Pläne/Streitkräfteziele“, „NATO-Dokument JGP(86) 106 – Multilaterale Verteidigungsüberprüfung Dänemark“, „NATO Dokument JPG (85) 3; Erklärung auf der Multilateralen Prüfung der Streitkräftepläne Dänemarks“, „NATO-Dokumente – PN (84) 57 und PN (84) 58 – Einschätzungen Verteidigungsplanung – Dänemark“.

ducerede i betydelig grad behovet for at hverve kilder i den danske administration, især når det tages i betragtning, at Danmarks internationale betydning var overskuelig.

SIRA-databasen og Rosenholz har vist en tendens, der kunne synes overraskende. At den østtyske efterretningstjeneste indsamlede informationer om dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik var forventeligt¹²⁵; og på dette område var de danske myndigheder opmærksomme og tog deres forholdsregler. Derimod var det ikke umiddelbart i samme grad forventeligt, at HVA beskæftigede sig indgående med den danske venstrefløj. Både Socialdemokratiet, Socialistisk Folkeparti, Danmarks Kommunistiske Parti og forskellige mindre grupper, fortrinsvis maoistiske, var under østtyskernes lup. Med hensyn til Socialdemokratiet kunne HVA's interesse begrundes med dette partis ofte afgørende indflydelse på den danske politik. Det gjaldt imidlertid ikke eller kun i begrænset omfang for de øvrige venstrefløjspartier. Ikke desto mindre blev også deres udvikling fulgt løbende af HVA.

Baggrunden for denne interesse var den særlige ideologiske karakter, som DDR's og de øvrige kommunistiske landes politik havde. Det klare ideologiske element i politikken gik igen i den nære forbindelse til de ofte marginaliserede vestlige kommunistpartier. Fremme af et positivt billede af de kommunistiske lande og af de partier, der i Vesten var fortalere for disse landes system, indgik som en integreret del af de socialistiske landes udenrigspolitiske virksomhed. Modsattede tendenser gjaldt det derfor om at være opmærksom på og i givet fald at modarbejde. Splittelsestendenser på venstrefløjen var i denne sammenhæng et onde, idet de udfordrede Moskva-kommunismens tolkningsmonopol og svækkede de prosovjeteriske grupper. En af de østtyske hovedaversioner på den vesteuropæiske venstrefløj var maoisterne. Om dem skrev HVA i 1976 i en rapport til den østtyske ledelse: „De vesteuropæiske maoistiske organisationer har fået til opgave af Kinas Kommunistiske Parti at understøtte den officielle kinesiske udenrigspolitik, at infiltrere, nedbryde og indspore de kommunistiske partier på den kurs, Peking har fastlagt. Desuden har de til opgave at fastlægge arbejderklassen og dens allierede på en antisovjetisk kurs.“ HVA mente, at maoisterne søgte at nedbryde de kommunistiske partier og afspændingsprocessen, samt desuden at bagvaske Warszawapagtlandene i den vestlige offentlighed.¹²⁶ Som om dette ikke var nok, mente tjenesten, at dette skete i samarbejde med de vestlige efterretningstjenester.¹²⁷ Året efter betegnede Boris Ponomarjov fra SUKP's politbureau på et udenrigspolitisk topmøde i Warszawapagten maoismen som den

¹²⁵ Eksempelvis: BStU: SIRA Tdb. 12.

¹²⁶ „Aktivitäten und Struktur maoistischer Organisationen in Westeuropa“, 15. maj 1976. BStU: HVA 124.

¹²⁷ Hvilket senere har vist sig at være delvist korrekt, i hvert fald i Holland. Frits Hoekstra, *In dienst van de BVD*, 2004, s. 164ff.

største fare siden Trotskij.¹²⁸ Modviljen mod de ikke-moskvatro dele af venstrefløjen kom også til udtryk i forhold til SF, om hvem HVA i 1961 skrev, at „gruppen omkring Lange og Møller vil forsøge kraftigere end hidtil at udnytte SF til at nedbryde Danmarks Kommunistiske Parti. Gruppen er entydigt modstander af den socialistiske lejr og af marxismen-leninismen. De vil påvirke de progressive kræfter, som SF til dels indeholder, i deres retning“.¹²⁹

Med de bedømmelser in mente kan det således næppe undre, at HVA brugte en hel del ressourcer på livet på den danske venstrefløj, som tjenesten anvendte flere agenter på end eksempelvis den danske centraladministration. Dette gjaldt i særdeleshed i 1970'erne hvor en række agenter leverede informationer om den fragmenterede venstrefløj. Tydeligst sås det i hvervningen i 1972 af agenterne „Solist“, „Elan“ og „Lerche“, der alle helt overvejende leverede informationer vedrørende venstrefløjen. „Elan“ rapporterede således i 1973 blandt andet om indre udviklinger i DKP, maoistiske grupperinger i Danmark, Vietnam-solidaritetsbevægelsen og oprettelsen af en anti-NATO-komité i Jylland.¹³⁰ Foruden de tre nævnte leverede også en række andre danske agenter informationer vedrørende venstrefløjen til HVA op gennem 1970'erne.

I 1980'erne synes både fokus og i nogen grad metoderne at ændre sig. En del af byrden fra indhentningsarbejdet syntes at overgå fra det illegale netværk til DDR-ambassaden. Fokus skiftede fra venstrepartierne til fredsbevægelsen og socialdemokratiet. Dette skift svarede til Østtysklands og østblokkens øgede satsning på en aktiv fredspolitik. I kampen omkring, hvem der skulle have den afgørende indflydelse i den danske og den europæiske fredsbevægelse – kommunisterne eller andre typiske venstrefløjsgupperinger – var også andre tjenestegrene inden for MfS end HVA i aktion. Det drejede sig om MfS' Hovedafdeling (HA) XX, der var ansvarlig for bekæmpelsen af DDR-oppositionen.¹³¹ Det fremgår for eksempel af den danske fredsaktivist Troels Toftkærs MfS-sagsakter, der viser, at MfS både overvågede ham og den danske fredsbevægelse, hvor „Nej til Atomvåben“ blev anset for at være særlig ondartet og DDR-fjendtlig.¹³² I et MfS-dossier om den danske fredsbevægelse kan desuden ses, hvorledes HVA og HA XX i en ikke fuldstændig klar afgræsning

¹²⁸ „Niederschrift über ein internes Treffen der für internationale und ideologische Fragen verantwortlichen Sekretäre der Zentralkomitees der KPdSU, BKP, PVAP, SED, USAP, KPC am 1. März 1977.“ SAPMO-Barch.

¹²⁹ „Einzelinformation über Verbindungen der 4. Internationale zur Sozialistischen Volkspartei Dänemarks“, 7. januar 1961. BStU.

¹³⁰ BStU: SIRA Tdb. 12. XV/1713/72.

¹³¹ Se eksempelvis: Beatrice de Graf, „The Stasi and the Dutch peace movement“, *The Journal of Intelligence History*, vol. 3 (2), 2002, s. 9-20.

Hubertus Knabe, „MfS und die Friedensbewegung“, i Jürgen Maruhn & Manfred Wilke, *Die verführte Friedensbewegung. Der Einfluss des Ostens auf die Nachrüstungsdebatte*, 2002, s. 167-214.

¹³² BStU: MfS 33271/192, Troels Toftkær. Stillet til rådighed for udredningen af Troels Toftkær.

mellem udland og indland samarbejdede om at indsamle informationer om den danske fredsbevægelse.¹³³

Foruden at understøtte DDR's udenrigspolitiske målsætninger kunne HVA og andre dele af det østtyske efterretningssvæsens tilstedeværelse i danske venstreorienterede miljøer have operative fordele. Således har den tidligere HVA-chef Werner Grossmann efter den kolde krig fremhævet 68-generationens venstreorienterede som et gunstigt hvervningsgrundlag.¹³⁴

Blandt de HVA-agenter, der er identificeret siden 1990, er den mest beskrevne Flemming Sørensen, som den østtyske efterretningstjeneste førte under dæknavnet „Flame“, indtil 1966 for HVA og derefter indtil 1979 for MfS Hovedafdeling II, der egentlig havde ansvaret for kontraspionagen i DDR, men også var aktiv i Vesten.¹³⁵ I forbindelse med denne sag afsløredes yderligere et antal andre agenter. Det drejede sig om Flemming Sørensens tyske kone „Karin“ og hans ven Klaus Lorenzen, som HVA førte i perioden 1964-1965 under dæknavnet „Depot“.¹³⁶ Derudover gav sagsakterne fra „Flame“-sagen henvisning til en unavngiven journalist ved Politiken, som HVA havde tildelt dæknavnet „Ferry“.¹³⁷

„Flame“ var som nævnt i det foregående kapitel hvervet under Østersøugen 1959. Sagen demonstrerede, hvorledes vestlige journalister kunne være et praktisk redskab for en østlig tjeneste. „Flame“ var ikke personligt i en position, hvor han lå inde med hemmeligt materiale. Gennem hans journalistiske arbejde havde han imidlertid mulighed for at orientere sig bredt inden for emner, der også interesserede østtyskerne. „Flames“ operative muligheder fremgik af en orientering om sagen, som HVA's afdeling i Rostock sendte til HVA-chef Markus Wolf i 1961. Rostock, der havde foretaget hvervningen, indsatte „Flame“ til „indhentning af politiske og militære informationer samt til at tippe [det ville sige foreslå nye agenter] og opklare operativt interessante personer. I øjeblikket arbejder den hemmelige medarbejder [agenten] på at etablere en forbindelse til Bonns ambassade i København“. Imidlertid anså Rostock det på daværende tidspunkt ikke for tilrådeligt at lancere pressehistorier gennem „Flame“.¹³⁸ Hensigten med „Flames“ virksomhed var tilsyneladende, at hans fokus skulle være på Danmark. Han nåede imidlertid kun at løse enkelte opgaver, idet han få år efter hvervningen flyttede til først Vestberlin og derefter Vesttyskland. MfS vurderede derfor i 1982 i tilbageblik „Flames“ værdi som liggende på fire punkter, nemlig i kontakter, som han

¹³³ BStU: MfS 3919: Friedensbewegung Dänemark.

¹³⁴ Grossmann, *Den sidste spionchef*, s. 55.

¹³⁵ Per Michaelsen & Mette Herborg, *Ugræs: danske Stasi kontakter*, 1999, s. 226. Wegener Friis, *Den usynlige front*, s. 83ff.

¹³⁶ „Verpflichtung“, 30. december 1962. BStU: AIM 175/87 I Bd.2. „Abschlussvermerk“, 14. januar 1972. AIM 2093/72.

¹³⁷ „Überprüfungsplan für den GM Flame“, 2. juni 1960. BStU: AIM 175/87, I Bd. 1.

¹³⁸ „Erfassung von Presseverbindungen“, 7. april 1961. BStU: AIM 175/87, I Bd 1.

havde afklaret med MfS, den vesttyske kontraetterretningstjeneste BfV og danske FE samt oplæring af personer og samfundsforhold i Vesttyskland.¹³⁹

DDR's ambassade

Efter Danmarks anerkendelse af DDR i 1973 etablerede østtyskerne en ambassade i København. Derved fik de på lige fod med de øvrige østlande mulighed for at lade deres efterretningsfolk operere fra en fast beskyttet base. DDR havde ganske vist siden slutningen af 1950'erne haft både en handelsrepræsentation og senere også en trafikrepræsentation i København. De ansatte her havde imidlertid ikke som diplomater immunitet, hvorfor de østtyske tjenester var hæmmet i deres mulighed for at benytte sig af disse tidlige repræsentationer. På grund af den udestående anerkendelse var brugen af efterretningsfolk i handels- og trafikrepræsentationerne politisk problematisk. En spionafsløring eller udvisning af medarbejdere ville have virket kontraproduktivt for den omfattende indsats, som den østtyske stat udfoldede for at forbedre sit image med henblik på anerkendelse. DDR havde i Norge oplevet, at mulighederne for at agere fra repræsentationerne var begrænsede, idet nordmændene havde udvist en funktionær på en mistanke for spionage, fordi han løste politiske opgaver i stedet for handelsmæssige.¹⁴⁰

Efter murens fald har det været muligt at konstatere, at både MfS og den militære efterretningstjeneste i begrænset omfang benyttede sig af de ikke-diplomatiske repræsentationer i Vesten før 1973.¹⁴¹ Der foreligger imidlertid ikke nogen håndfaste beviser for, at det skulle have været tilfældet i Danmark. Ej heller mente PET, at der udgik nogen særlig efterretningsaktivitet fra DDR's handels- og trafikrepræsentation. Alligevel havde PET mistanker til enkelte medarbejdere, og var også opmærksom på østtyskernes virksomhed.¹⁴² Billedet i PET's arkiver bekræfter, at østtyskerne i hvert fald var meget forsigtige med at belaste deres repræsentationer med efterretningsopgaver. Disse blev rimeligvis i stedet løst af illegale netværker, der opererede uafhængigt af de officielle DDR-repræsentanter.

Selvom DDR i 1973 fik mulighed for at oprette et aktivt legalt residentur på ambassaden, ændrede PET ikke væsentligt sit indtryk af det lave efterretningsmæssige aktivitetsniveau. Endnu fire år efter anerkendelsen måtte PET's sagsbehandler på DDR nøjes med at vurdere, at det var „overvejende sandsynligt“,

¹³⁹ „Auskunftbericht IMS „Heinrich“, 5. september 1982. BStU: AIM 175/87, I Bd 2.

¹⁴⁰ Trond Bergh & Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen. Overvågning i Norge 1914-1997*, 1998, s. 117.

¹⁴¹ Se eksempelvis: Kurt Berliner, *Der Resident. Ein Diplomat im Dienst der HVA erinnert sich*, 2002.

Walter Richter, *Die militärische Nachrichtendienst der DDR und seine Kontrolle durch das Ministerium für Staatssicherheit*, 2002, s. 369.

¹⁴² PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 266.

at der var personer ved ambassaden, der var tilknyttet MfS eller den militære efterretningstjeneste.¹⁴³ Dog var PET opmærksom på enkeltpersoner på ambassaden, som man mente at kunne kæde sammen med MfS.¹⁴⁴

De DDR-dokumenter, der er blevet frigivet efter 1990, bekræfter i et vist omfang det billede, PET havde i samtiden. SIRA-kartoteket viser således, at HVA var til stede på ambassaden som tidligere på handelsrepræsentationen.¹⁴⁵ Titlerne på de dokumenter og rapporter de sendte til centralen i Berlin antyder, at de informationer, som efterretningsfolkene på ambassaden var i stand til at levere, var af alment orienterende karakter og byggede på åbne kilder samt samtaler med danske partnere. Det fremgår af nedenstående liste over 11 rapporter om danske forhold, som periodens mest indberettende resident sendte hjem i perioden 1973-1975.¹⁴⁶

- 29.12.1973 Det danske udenrigsministeriums interne vurdering af EF-udvidelsen. Situationen i Socialdemokratiets ledelse.
- 17.1.1974 Det danske udenrigsministeriums stillingtagen til EF-udvidelsen.
- 4.4.1974 Den danske udenrigsministeriums interne tolkning af modsætningerne mellem USA og EF.
- 6.4.1974 Danmarks socialdemokratiske partis beslutning om at afvise partirelationer til SED.
- 10.12.1974 Om den aktuelle udvikling i dansk udenrigspolitik.
- 6.1.1975 Vedrørende nogle aspekter af Danmarks aktuelle udenrigs- og indenrigspolitik.
- 4.4.1975 Danmarks Forsvarspolitik.
- 13.5.1975 Om Danmarks planlagte køb af jagerfly og vedrørende nogle spørgsmål angående Danmarks udenrigshandelspolitik.
- 21.5.1975 Om oprettelsen af officielle kontakter mellem SED og Danmarks Socialdemokratiske Parti.
- 5.6.1975 Danmarks anskaffelse af 58 F-16 jagerfly.
- 11.10.1975 Dokumenter fra Folketingsudvalget for uddannelse, kultur og oplysning vedrørende NATO's parlamentarikerkonference i København i september 1975.

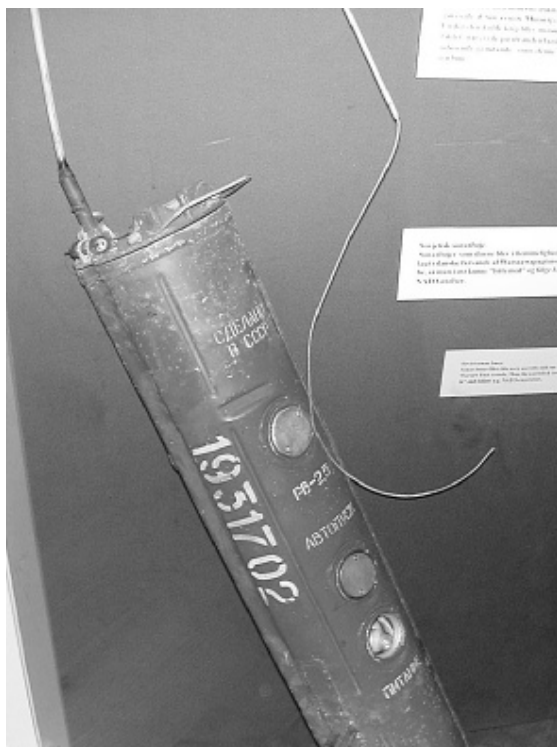
Der har formodentlig ikke været noget pres på efterretningsfolkene på ambassaden for at kaste sig i ud konspirative aktiviteter. Staten var ikke ivrig efter at sætte sin nyvundne internationale status over styr. Derudover havde DDR's efterretningstjenester brugt de forudgående 20 år på at opbygge et illegalt netværk uden for ambassadens regi. Derved rådede de både over men-

¹⁴³ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 143.

¹⁴⁴ PET's arkiv, DIIS-samlingen, dokument nr. 266.

¹⁴⁵ BStU: SIRA Tdb. 12: Thesaurus: Danmark. XV/135/70, XV/200/66, XV/2001/61, XV/2244/73, XV/369/72.

¹⁴⁶ BStU: SIRA Tdb. 12: Thesaurus: Danmark. XV/369/72.

Efterretning uden agenter: Sovjetisk sonarøje, der blev lagt ud i danske farvande for at lytte med på f.eks. NATO-øvelser. (Orlogsmuseet).

neskelige ressourcer samt en knowhow, der betød at tjenesterne ikke var afhængige af, ambassadernes medvirken. Rapporter, der har overlevet HVA's arkivdestruktion, viser, at den østtyske tjeneste i hvert fald selv syntes at være ganske godt tilfreds med de resultater, den kunne skabe i samspillet mellem sine forskellige indhentningsmetoder. En rapport til den udenrigspolitiske ledelse om den danske stillingtagen til DDR fra 1970 indledtes med ordene, „i denne orientering vil der blive berettet på grundlag af troværdige informationer fra førende politiske kredse“. Herefter overgår rapporten til blandt andet at gengive overvejelser i det udenrigspolitiske nævn.¹⁴⁷ I en lignende senere rapport henvises atter til et møde i udenrigspoli-

tisk nævn, også denne gang på baggrund af „informationer fra førende politiske og regeringskredse“ i Danmark.¹⁴⁸ At der ikke blot var tale om almindeligt tilgængelige kilder som avisartikler, påpegede HVA, idet den indskærpede over for læserne, at de af hensyn til kildernes sikkerhed ikke offentligt måtte gengive indholdet. De to rapporter var skrevet på et tidspunkt, hvor PET mente at aktivitetsniveauet på representationen var meget lavt, og viser således, at HVA formentlig også uden ambassadens hjælp var i stand til at sammenstille sine analyser.

¹⁴⁷ BStU: HVA 172: „Information über die Haltung der dänischen Regierung und der Parteien Dänemarks zur DDR“. 1970.

¹⁴⁸ BStU: HVA 174: „Die Haltung der dänischen Regierung zur DDR und zu den Vier-Mächte-Botschaftergesprächen über Westberlin“. 1970.